

NVO SEKTORS LATVIJĀ. 2000/ 2001

SATURS

Ievads	2
NVO sektors līdzās valsts un privātajam sektoram	4
Nevalstiskās organizācijas jēdziens un galvenie darbības virzieni	4
Nevalstiskās organizācijas kā demokrātisks un ekonomisks spēks	7
NVO sektora tiesiskais regulējums	13
Darbību regulējošās tiesību normas	13
Nodokļi un nodevas attiecībā uz nevalstiskajām organizācijām	16
NVO sektors skaitļos un faktos	20
NVO skaits un iedzīvotāju līdzdalība	20
NVO administratīvā kapacitāte	22
NVO valžu darbība	24
NVO darbības virzieni	26
NVO finansu nodrošinājums	26
Kopsavilkums	30
Terminu skaidrojumi	32
Galvenie pētījuma izmantotie dati	35
Pamatinformācija par NVO centru	46

IEVADS

Pārskats par nevalstisko organizāciju (NVO) jeb trešo sektoru Latvijā 2000.gadā ir Nevalstisko organizāciju centra (NVO centra) rīcībā esošās informācijas apkopojums un analīze, kuras mērķis ir parādīt sektora pieaugošo svarīgumu Latvijā, ar kādām problēmām un grūtībām saskaras nevalstiskās organizācijas, kā arī uzsākt diskusiju, lai veicinātu trešā sektora attīstību un maksimāli izmantotu tā ieguldījumu sabiedrības un valsts attīstībā. Pārskatā ir mēģināts plašākai sabiedrībai, privātajam sektoram un valsts institūcijām parādīt NVO sektora "dzīvi", izmantojot skaitļus un faktus, kā arī NVO centra uzkrāto pieredzi.

Pārskats nepretendē uz zinātniska pētījuma statusu, bet ir uzskatāms par jaunas tradīcijas sākšanu pārskatiem par sektoru, kuru sagatavošanā nākotnē vajadzētu izmantot ar vien zinātniskākas metodes.

2000.gada pārskats par NVO sektoru ietver:

1. Vispārīgu informāciju par nevalstisko organizāciju lomu demokrātiskā valstī ar tirgus ekonomiku, vietu starp valsts un privāto sektoru, kā arī galvenās definīcijas, kas saistītas ar nevalstiskām organizācijām.
2. Statistikas datu un pētījumu rezultātu apkopojumu un analīzi, kas raksturo NVO sektoru Latvijā un tā galvenās problēmas.

Pārskata sagatavošanā ir izmantotas dažādas datu iegūšanas metodes.

Pirmkārt, NVO centrs 2000.gada martā veica Latvijā reģistrēto nevalstisko organizāciju aptauju, nosūtot organizācijām anketu ar apmaksātu atpakaļatbildi. Kopumā tika izsūtītas 4156 vēstules, izmantojot "Lursoft" ziņas par organizāciju juridiskajām adresēm. Aizpildītas un šī pārskata gatavošanā izmantojamas anketas tika saņemtas no 693 organizācijām, kas ir 16,7% no visām reģistrētajām nevalstiskajām organizācijām. Pārskatā izmantota arī NVO centra programmu sagatavošanas vajadzībām veiktās padziļinātās NVO valžu darbības izpētes rezultāti. Šajā pētījumā aptaujas anketas tika izsūtītas 550 organizācijām un saņemtas atbildes no 115 NVO.

Otrkārt, NVO centrs ir veicis NVO sektora likumdošanas izpēti, lai noskaidrotu galvenās problēmas sektora tiesiskajā regulējumā un izstrādātu ieteikumus par

nepieciešamajām izmaiņām. Tika veikts arī salīdzinošs pētījums par citu valstu trešo sektoru regulējošo likumdošanu.

Treškārt, tika izpētīta nodokļu un nodevu joma, kas skar sabiedrisko organizāciju darbību.

Ceturtkārt, pārskata gatavošanas ietvaros tika apzināti valsts finansu resursi, kas pagājušajā gadā bija pieejami NVO, un sadarbības formas NVO ar valsts iestādēm. Pārskata gatavošanā ir izmantoti arī NVO centra un Sorosa fonda - Latvija pasūtītie socioloģiskie pētījumi par sektoru iepriekšējos gados.

Par sadarbību pārskata tapšanā NVO centrs vislielāko pateicību izsaka Baltijas - Amerikas partnerattiecību programmai par finansiālo atbalstu, SIA "Lursoft" par informatīvo atbalstu, kā arī visiem citiem, kuri ir palīdzējuši ar informāciju un konsultācijām.

NVO SEKTORS LĪDZĀS VALSTS UN PRIVĀTAJAM SEKTORAM

Nevalstiskas organizācijas jēdziens un galvenie darbības principi

“Trešais sektors” jeb “nevalstiskais sektors” Latvijā ir salīdzinoši jauni termini, kuri tika ieviesti 90.gadu pirmajā pusē, kad valstī savu darbību uzsāka dažādi ārvalstu fondi un palīdzības programmas, kuru mērķis bija atbalstīt demokrātiskas un pilsoniskas sabiedrības veidošanos. Līdzās jēdzienam “sabiedriskās organizācijas”, kurš padomju varas gados bija ieguvis negatīvu saturu, bija nepieciešamība latviskot tādus angļu valodas terminus kā “non-governmental”, “non-profit”, “civil” vai vācu valodas “nichtregierungs”. Par sākumu terminu “nevalstiska organizācija jeb NVO” un “nevalstiskais sektors” plašākai ieviešanai un lietošanai lielā mērā uzskatāms 1996.gads, kad pēc Dānijas valdības iniciatīvas sadarbībā ar Sorosa fondu - Latvija un Apvienoto Nāciju Attīstības Programmu tika veidota bezpeļņas organizācija “Nevalstisko organizāciju centrs”, kuras galvenais uzdevums ir atbalstīt iedzīvotāju iniciatīvas un veicināt pilsoniskas sabiedrības attīstību. Oficiālajos Latvijas Republikas dokumentos termins “nevalstiska organizācija” pirmo reizi minēts 1992.gadā Augstākās Padomes pieņemtā likumā, bet otro reizi tikai 1995.gadā Ministru kabineta protokolā. Kopumā termins “nevalstisks” lietots 86 Latvijā spēkā esošu tiesību aktu tekstos, no kuriem 38 ir starptautiskas konvencijas, līgumi, nolīgumi un cita veida starptautiski akti¹. Taču nevienā no tiem nav dots skaidrojums šim jēdzienam.

Parasti ar nevalstiskajām organizācijām tiek saprastas tās organizācijas, kas darbojas pēc brīvprātības un peļņas negūšanas principa. Latvijā tās ir sabiedriskās un privātās bezpeļņas organizācijas. Likums “Par sabiedriskām organizācijām un to apvienībām” nosaka, ka “lai savstarpēji koordinētu darbību un sasniegtu statūtos noteiktos mērķus, vairākas fiziskās vai juridiskās personas uz brīvprātības un mērķu kopības pamata, šajā likumā noteiktajā kārtībā izveidojot kopīgu vadības institūciju, var nodibināt sabiedrisku organizāciju”. Likums “Par bezpeļņas organizāciju” savukārt definē, ka bezpeļņas organizācija ir “bezpeļņas apkalpošanai, labdarībai, produkcijas ražošanai vai citiem mērķiem izveidota organizācija, kuras dalībnieku nolūks nav gūt peļņu”. Vēsturiski šādas organizācijas Latvijā tika dēvētas par biedrībām un nodibinājumiem.

¹ Pētījums veikts NVO centrā 2000.gadā par laika posmu no 01.01.1980 līdz 04.07.2000.

Nevalstiskas organizācijas raksturo vairākas būtiskas pazīmes²:

1. Tās ir **organizācijas**, t.i., grupas, kurām piemīt zināma organizatoriska forma. Nav būtiski, vai organizācija ir reģistrēta un juridiski atzīta, cik tas, vai tai ir institucionāla realitāte. Par to var liecināt, piemēram, zināms iekšējās organizētības līmenis, mērķu, struktūras un aktivitāšu relatīva pastāvība, organizācijas robežu aprīse. Definīcija ietver gan formālas, gan neformālas organizācijas. Izslēgtas tiek tikai speciāli un īslaicīgi sapulcējušās cilvēku grupas bez reālas struktūras un organizatoriskas identitātes. Ja nebūtu šī nosacījuma, tad par NVO varētu rasties priekšstats kā par kaut ko pārāk neskaidru, īslaicīgu un netaustāmu.
2. Tām ir **privāts raksturs**, t.i., tās ir organizatoriski atdalītas no valsts pārvaldes. Tas nenozīmē, ka organizācijas nevar izmantot valsts atbalstu vai arī, ka to vadībā nevar būt iekļauti valsts institūciju pārstāvji. Noteicošais faktors šajā gadījumā ir tas, ka NVO pamatstruktūra savā būtībā ir privāta.
3. Tās **nesadala savu peļņu**. Tas nozīmē, ka organizācijas peļņa netiek sadalīta starp organizācijas īpašniekiem vai vadītājiem. Nevalstiskai organizācijai drīkst būt peļņa, bet tā noteikti tiek izmantota dotās organizācijas uzdevumu īstenošanai un nevar tikt uzskatīta par organizācijas vai tās vadības peļņu. Šajā gadījumā tā ir privāta organizācija, kuras primārais mērķis nav saistīts ar peļņas gūšanu. Šī pazīme nosaka atšķirības starp bezpeļņas organizāciju un komercorganizāciju privātajā sektorā.
4. Tās ir **pašregulējošas un autonomas**, kas nozīmē, ka organizācijas patstāvīgi kontrolē pašu aktivitātes. Nevalstiskajās organizācijās ir sava regulējoša vadība, kura nav atkarīga no valsts pārvaldes.
5. Tām ir **brīvprātīgs raksturs**, tas ietver divus apstākļus, pirmkārt, organizācijas darbības un vadībā jābūt iesaistītiem brīvprātīgajiem, t.i., valdes darbs vai brīvprātīgais personāls, otrkārt, "brīvprātīgs" nozīmē, ka nav piespiedu vai obligāts. Organizācijas, kurās dalība tiek noteikta ar likumu vai pieprasīta noteiktam personu lokam, netiek ietvertas jēdzienā "NVO". Ar šo domātas,

² Lester M. Salamon, Helmut K. Anheier, Regina List, Stefan Toepler, S. Wojciech Sokolowski and Associates "Global Civil Society. Dimensions of Nonprofit Sector", The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, Baltimore, MD, 1999

piemēram, profesionālās asociācijas, kuru biedriem jābūt, lai iegūtu kādu noteiktu licenci vai atļauju.

Pazīme, kas ir būtiska NVO funkcionēšanai, bet nav raksturīga visām NVO, ir sabiedriskais labums. No šī aspekta NVO var iedalīt divās grupās, atkarībā no tā, kā to darbība atbilst publiskā labuma kritērijiem:

Savstarpēja jeb biedru labuma organizācijas ir tādas, kuru galvenais mērķis ir kalpot to biedru interesēm. Tādas organizācijas rodas, piemēram, apvienojoties vienas profesijas, sociālā statusa vai vecuma cilvēkiem, un to mērķis nav kalpot sabiedriskajam labumam.

Sabiedriska labuma organizācijas savukārt ir tās, kuru galvenais uzdevums ir visai sabiedrībai svarīgu mērķu sasniegšana, nodrošināt sabiedriska labuma pakalpojumus, darbības, aptverot ne tikai savas organizācijas biedrus un viņu intereses.

Šī pazīme ir būtiska organizācijas attiecībās ar valsti, jo Rietumu demokrātijās vairumā gadījumā tikai sabiedriska labuma organizācijas var saņemt nodokļu atvieglojumus vai cita veida atbalstu no valsts.

NVO var tikt definēta arī kā indivīdu grupa, kuri apvienojušies vienam no trīs mērķiem: lai veiktu publisku/valstisku funkciju, ko tai deleģējusi valsts, vai veiktu publisku/valstisku funkciju, ko tai nav pasūtījusi valsts, bet organizācijas to ir gatavas darīt, vai arī lai ietekmētu politikas procesus valstī, privātajā sektorā vai NVO sektorā.³

NVO tradīcijas un līdz ar to definīcijas ir atšķirīgas dažādās kultūrās un valstīs, taču var uzskatīt, ka vairums no tām veic vienu vai vairākas šādas funkcijas⁴:

Pakalpojumu sniegšana, lai nodrošinātu savus biedrus vai klientus ar sociāliem pakalpojumiem, veselības aprūpi, apmācību, informāciju, konsultācijām, finansējumu vai cita veida atbalstu.

³ “NGO Research Handbook”, Yale University, 1997

⁴ European Commission “Communication from the Commission on promoting the role of voluntary organizations and foundations in Europe”, Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg, 1997

Aizstāvība – mērķis darboties kā interešu aizstāvjiem, vadot kampaņas vai kādā citā veidā noteikta mērķa vai grupas vārdā cenšoties panākt izmaiņas sabiedrības uztverē vai politikā.

Pašpalīdzības vai savstarpējās palīdzība organizācijas, kuras parasti veido personu grupas ar kopīgām interesēm vai vajadzībām, lai nodrošinātu savstarpēju palīdzību, informāciju, atbalstu un sadarbību.

Resursi un koordinācija – tā saucamie “starpnieki”, kas koordinē pasākumus vai sniedz informāciju un finansiālu atbalstu atsevišķām organizācijām, kas darbojas kādā noteiktā jomā, vai visam sektoram kopumā. Šādas organizācijas veic svarīgu funkciju, kas saistīta ar saiknes nodrošināšanu starp sektoru un valsts pārvaldes iestādēm.

Nevalstiskās organizācijas kā demokrātisks un ekonomisks spēks

No ekonomiskā viedokļa raugoties, trešais sektors atrodas starp valsts un peļņas jeb privāto sektoru. NVO sniedz dažāda veida pakalpojumus, kuri atrodas ārpus uzņēmējdarbības sektora interesēm, piemēram, pieaugušo izglītībā, palīdzībā maznodrošinātiem iedzīvotājiem, vardarbības, narkotiku vai alkohola upuriem. Šie sabiedriski svarīgie pakalpojumi nav izdevīgi biznesa struktūrām, bet bieži vien tās neietilpst valsts nodrošinātajos standarta pakalpojumos. Turklāt sektora sniegtie pakalpojumi var būt efektīvāki un lētāki, jo NVO izmanto tādus resursus, kas parasti nav pieejami ne valsts, ne privātajam sektoram – brīvprātīgo darbs, ziedojumus, fondu subsīdijas.

NVO dod nozīmīgu ieguldījumu valsts sociālekonomiskajā attīstībā. Pēc *John Hopkins University* pētījumiem⁵ par 26 valstīm⁶, to kopējais NVO sektora apgrozījums ir 1,3 triljons ASV dolāru un ja šo valstu NVO sektori būtu viena valsts, tad tā būtu pasaules astotā lielākā ekonomika pēc iekšzemes kopprodukta rādītājiem.

⁵ Lester M. Salamon, Helmut K. Anheier, Regina List, Stefan Toepler, S. Wojciech Sokolowski and Associates “Global Civil Society. Dimensions of Nonprofit Sector”, The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, Baltimore, MD, 1999

⁶ Austrija, Beļģija, Somija, Francija, Vācija, Īrija, Itālija, Nīderlande, Norvēģija, Spānija, Zviedrija, Lielbritānija - Rietumeiropā, Čehija, Ungārija, Polija, Rumānija un Slovākija Centrāleiropā,

NVO sektors ir arī būtisks darba devējs. *John Hopkins University* pētījumā ietvertu valstu NVO sektoros kopā iesaistīti 31 miljonus pilna laika darbinieku (19,7 miljoni algotu un 11,3 miljoni brīvprātīgo darbinieku) jeb 6,8% no nelauksaimnieciskā darbaspēka, turklāt tas ir sešas reizes vairāk nekā šo valstu lielākajās privātkompānijās (attiecīgi 3,3 miljoni). Nodarbinātības pieaugums trešajā sektorā astoņās no pētījuma valstīm 90.gadu sākumā bija trīs reizes lielāks nekā pieaugums citos sektoros. Caurmērā divas trešdaļas no visiem NVO sektora algotajiem darbiniekiem ir nodarbināti trīs tradicionālās labklājības sfērās – veselība, sociālie pakalpojumi un izglītība.

Arī Latvijā trešais sektors dod savu ieguldījumu ekonomikā. 2000.gadā sabiedrisko organizāciju kopējais valstij nomaksāto nodokļu apjoms ir 4 353 687 latu, no kuriem 2 517 550,89 latu ir sociālās apdrošināšanas iemaksas⁷. No kopējām sociālās apdrošināšanas iemaksām tas veido 0,51%.

Dati par Latvijas NVO sektora īpatsvaru nodarbinātības jomā valstī netiek apkopoti. Salīdzinājumam – Rumānijā trešais sektors nodarbina 0,6%, Slovākijā 1%, Čehijā 1,7%, Vācijā 4,9%, ASV 7,8%, Īrijā 11,5%, Nīderlandē 12,6%. Pētījumi rāda⁸, ka Latvijā ir novērojama saistība starp bezdarbnieku skaitu un NVO skaitu uz 1000 iedzīvotājiem – jo vairāk pašvaldībā ir NVO, jo zemāks bezdarbnieku īpatsvars iedzīvotāju vidū.

Latvijas NVO sektors spēj piesaistīt arī nozīmīgu ārvalstu neatmaksājamo finansu palīdzību, ārvalstu privāto fondu līdzekļus, kā arī humānās palīdzības sūtījumus. Tā 1998.gadā sabiedriskās un reliģiskās organizācijas ir saņēmušas humānās palīdzības sūtījumus 3 529 234 latu vērtībā, 1999.gadā – 2 597 051 latu vērtībā⁹. Pētījuma gatavošanas brīdī informācija par 2000.gadu nebija apkopota. 2000.gadā atļauju no Finanšu ministrijas saņemt šādus sūtījumus saņēmušas 196 organizācijas.

Argentīna, Brazīlija, Kolumbija, Meksika un Peru Latīņamerikā un Austrālija, Izraēla, Japāna un ASV.

⁷ Dati no Valsts ieņēmumu dienesta. Nav iekļauta informācija par bezpeļņas uzņēmumiem, jo to vidū ir nozīmīga valsts uzņēmumu daļa, kas neatbilst NVO statusam.

⁸ BO SIA "Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta" dati.

⁹ Dati no Finanšu ministrijas.

Par ārvalstu neatmaksājamo palīdzību, kuru piesaista trešais sektors, atsevišķi apkopota informācija nav pieejama. Īpašo uzdevumu ministra sadarbībai ar starptautiskajām finansu institūcijām sekretariāta pārskati par starptautisko palīdzību Latvijai sniedz informāciju pa sektoriem, piemēram, valsts un sabiedriskais sektors, labklājība, kultūra, taču sīkāk nenorādot palīdzības saņēmēju. Par 2000.gadu informācija par NVO saņemtām finansēm nav pilnīga¹⁰, jo tiek uzrādīti tikai 2 256 717 latu, lai gan 2000.gadā tikai Sorosa fonda – Latvija, kas arī ir viens no palīdzības sniedzējiem, budžets vien ir bijis 2 792 241 latu.

Lai arī Latvijas tirgus ekonomikai nav gara vēsture, un līdz ar to nav arī attīstītas filantropijas tradīcijas, tomēr trešais sektors ir spējis piesaistīt līdzekļus arī no Latvijas uzņēmējiem. Kopējais ziedojumu skaits, ko iepriekšējos gados sektors saņēmis no Latvijā reģistrētajām uzņēmēj sabiedrībām nav zināms, jo šādi dati valsts institūcijās netiek apkopoti. Ir iespējams noteikt to ziedojumu apjomu, kuru saņēmušas organizācijas, kurām izsniegta Finanšu ministrijas atļauja saņemt ziedojumus, ziedotājiem saņemot par to uzņēmuma ienākuma nodokļa atlaidi. Atļauju saņemt ziedojumus, ziedotājiem saņemot ienākuma nodokļa atlaidi, 2000.gadā bija saņēmušas 727 organizācijas. Tas ir 13,2% no visām reģistrētajām organizācijām. 2000.gadā sabiedriskās un reliģiskās organizācijas šādus ziedojumus saņēmušas 16 965 069 latu apmērā. Tā ir samērā ievērojama summa, kas ir gandrīz divas reizes vairāk nekā Latvijas valsts budžets zinātnei. Salīdzinājumam – 1999.gadā attiecīgi ziedojumos saņemti 9 398 788 latu, 1998.gadā 13 871 477 latu. Analizējot ziedojumu kopējos apjomus pa gadiem, parādās tendence, ka Saeimas un pašvaldību vēlēšanu gados ziedojumu apjoms ievērojami pieaug. Tas varētu liecināt par politisko partiju finansu atbalsta saņemšanu caur sabiedriskajām organizācijām, ziedotājiem par to turklāt saņemot ievērojamas nodokļu atlaides. Veidojot jaunu likumdošanu trešā sektora regulēšanai nepieciešams izslēgt šādu partiju finansēšanas veidu, izmantojot sabiedriskās organizācijas.

Statistikas dati par sabiedrisko organizāciju ieguldījumiem uzņēmēj sabiedrību reģistrētajā statūtkapitālā¹¹ rāda, ka kopējais ieguldījums ir 3 067 493 latu, no tā

¹⁰ LR Īpašu uzdevumu ministra sadarbībai ar starptautiskajām finansu institūcijām sniegtā informācija NVO Centram 19.09.2001; ar norādi, ka šī informācija var būt nepilnīga, jo visas informācijas apkopšana ilgs līdz šī gada beigām.

¹¹ SIA "Lursoft" dati.

visaugstākais ir bijis 1999.gadā – 322 151,5 lati. Kopumā sabiedriskās organizācijas ir veikušas ieguldījumus 377 uzņēmējsabiedrību statūtkapitālos, un tas ir 0,7% no Latvijas uzņēmumu reģistrētā statūtkapitāla kopējā apjoma.

Dati par Latvijas NVO sektora daļu iekšzemes kopprodukta aspektā nav zināmi. Latvijā praktiski nekāda statistiskā informācija par NVO darbību netiek vākta, jo šīs organizācijas nav Valsts statistikas likuma subjekts. Piemēram, NVO sektora kopējais apgrozījums no iekšzemes kopprodukta Slovākijā ir 1,4%, Vācijā 3,6%, Francijā 3,3%, Lielbritānijā 4,8%. Lai noteiktu Latvijas NVO sektora pienesumu valsts attīstībai, lietderīgu būtu veikt aprēķinus par sektora kopējo apgrozījumu no iekšzemes kopprodukta.

No politiskā viedokļa trešais sektors ir starp valsts iedzīvotājiem un politisko varu, lēmumpieņēmējiem. Daudziem cilvēkiem līdzdalība NVO sniedz iespēju izpaust savu pilsonisko apziņu un parādīt savu ieinteresētību līdzpilsoņos un sabiedrībā kopumā.

NVO ir kā starpnieki informācijas un viedokļu apmaiņā starp iedzīvotājiem un valsts varu, nodrošinot iedzīvotājiem iespēju kritiski izvērtēt valdības darbību vai priekšlikumus, kā arī politiskajai varai uzzināt sabiedrībā valdošos viedokļus un iespējamo reakciju. NVO veidošanos var uzskatīt par aktīvāko iedzīvotāju atbildi uz tām vajadzībām, kas netiek apmierinātas ne valsts, ne privātajā sektorā. Daļai indivīdu darbošanās nevalstiskās organizācijās ir viņu vienīgā demokrātisko procesu pieredze ārpus vēlēšanu procesa.

NVO ir būtiska nozīme demokrātijas stabilitātei. Tas attiecināms arī uz Latviju. Pētījums “NVO un sociālā stabilitāte”¹² parāda, ka indivīdi, kuri ir kādas NVO biedri, pauž mazāku atbalsta autoritāriem līderiem, kam nav jārēķinās ar parlamentu un vēlēšanām, kā arī pozitīvāk vērtē esošo politisko sistēmu un demokrātijas attīstību Latvijā un ir kritiskāki attiecībā uz politisko sistēmu, kas pastāvēja komunistiskā režīma laikā.

Latvijā līdzdalībā valsts politikas veidošanā un savu interešu aizstāvēšanā valsts pārvaldes iestādēs piedalās aptuveni 500 nevalstiskās organizācijas¹³, kas ir mazāk par 10% no visām reģistrētajām organizācijām. Šo organizāciju analīze parāda, ka

¹² Baltijas Datu nams, 1999.

tikai 156 no tām pārstāv plašāku sabiedrību jeb sabiedrisku labumu. Lielākā daļa no organizācijām, kurām ir cieši un regulāri kontakti ar valsts pārvaldes iestādēm lēmumu sagatavošanas procesos, ir dažādu tautsaimniecības nozaru uzņēmumu asociācijas un dažādu profesionālu grupu apvienības. Tas liecina, ka uzņēmēji novērtē NVO spēju ietekmēt lēmumu pieņemšanu un to izmanto savu interešu pārstāvēšanai.

Populārākās sadarbības formas Latvijā starp valsts pārvaldes iestādēm un NVO ir dažāda veida konsultācijas un darba grupas. Šīs sadarbības formas vairumā gadījumu ir īslaicīgas, neformālas un visbiežāk iniciatīva nāk no pašām NVO. Galvenokārt tiek sniegti atzinumi par dažādiem tiesību aktu projektiem un veikta savu interešu lobēšana.

Mazāk izplatīta ir NVO iesaistīšana tiesību normu izstrādāšanas darba grupās. Sadarbības forma starp valsti un NVO, kas ir nostiprināta tiesību aktos un ilglaicīga, ir dažādas konsultatīvas padomes vai komisijas. Pēc NVO centra ministriju aptaujas datiem 46 NVO piedalās dažādu ministriju vadītajās padomēs. Parasti šādām padomēm un komisijām ir konsultatīvs raksturs, taču to sagatavotie dokumenti nereti ir pamats lēmumu pieņemšanai.

No valsts pārvaldes puses NVO ir radīta iespēja iepazīties ar valdības lēmumiem to sagatavošanas stadijā, izmantojot Ministru kabineta mājas lapu internetā. Šīs kārtības efektivitāti var izvērtēt tikai pēc tā, cik lielā mērā NVO ir pieejams šis resurss un cik bieži tas tiek izmantots. Šādi dati līdz šim nav pieejami.

Kopumā visu ministriju oficiālā nostāja ir pozitīva trešajam sektoram ar tendenci sadarbību palielināt, tomēr reālajā saskarsmē ar valsts pārvaldes ierēdņiem vērojamas vairākas problemātiskas jomas. Joprojām pastāv neizpratne par nevalstiskajām organizācijām, dažkārt ar NVO saprotot privāto sektoru vai pat bezpeļņas valsts un pašvaldības uzņēmumus. Valsts pārvalde nespēj identificēt valsts budžeta līdzekļu apjomu, kas tiek piešķirts NVO, nav pieejami dati par valsts funkciju deleģēšanu NVO. Atsevišķas ministrijas ar dažu nedēļu starplaiku sniedza kardināli pretējus datus par sektora finansējumu – sākotnējās atbildēs norādot NVO, kuru projektu finansēšanai piešķirti valsts budžeta līdzekļi, nākamajā vēstulē tā pati amatpersona apgalvo, ka neviena NVO finansējumu no ministrijas nesaņem. Kā

¹³ NVO centra iegūtie dati no LR ministrijām par 2000.gadu.

arguments finansu nepiešķiršanai nevalstiskām organizācijām tiek minēts arī likuma "Par budžetu un finansu vadību" 24.panta 1.daļa un 46.panta 1.daļa, ka valsts budžeta iestādām nav tiesības finansēt NVO no valsts budžeta līdzekļiem. Tas liek secināt, ka ne vienmēr ministrijas izprot, ka NVO var tikt atbalstītas gan uzdodot izpildīt valsts pasūtījumus, gan veicot funkciju deleģēšanu.

Konsultācijas pirms lēmumu pieņemšanas galvenokārt notiek ar biedru labuma nevalstiskajām organizācijām un sadarbībā liela loma ir personiskās pazīšanās faktoram.

No sociālā viedokļa trešais sektors ir telpa starp indivīdu vai ģimeni un plašāku sabiedrību. NVO indivīdiem, kuri iesaistās organizāciju darbā, apmierina vajadzību pēc kopienas izjūtas, veicina piederību kādai sociālai grupai, sadarbību, draudzību un uzticību, kas savukārt veicina indivīdu integrāciju sabiedrībā un pilsoniskās apziņas veidošanos.

Maz pazīstamām vai minoritāšu grupām, veidojot nevalstiskās organizācijas, ir iespēja formulēt savas vajadzības un pievērst plašākas sabiedrības uzmanību savām tiesībām.

Brīvprātīgais darbs trešajā sektorā daudziem cilvēkiem ir nenovērtējama iespēja gan iegūt pirmo darba pieredzi un apmācības, lai vēlāk startētu darba tirgū, gan saglabāt darba iemaņas un kvalifikāciju, kad tie ir bezdarbnieki. Savukārt pensionāriem NVO caur līdzdalību un brīvprātīgo darbu ļauj turpināt pielietot savas prasmes un saglabāt aktīvu līdzdalību sabiedrībā.

Pētījuma¹⁴ dati liecina, ka Latvijā ļaudis, kuri darbojas NVO, salīdzinoši ir ievērojami komunikablāki, vairāk laika pavada dažādu cilvēku sabiedrībā, NVO dalībnieki ir laimīgāki un apmierinātāki ar dzīvi nekā citi Latvijas iedzīvotāji un gatavi kaut ko ziedot no savas puses kopējās labklājības celšanai. NVO biedriem ir arī vairāk raksturīga globāla domāšana un lepnums par to, ka ir Latvijas iedzīvotāji. Saskaņā ar Rietumu demokrātijās veiktajiem pētījumiem, cilvēki, kas darbojas NVO, ir iecietīgāki, vairāk gatavi akceptēt atšķirīgus uzskatus un uzvedības modeļus.

¹⁴Baltijas Datu nams, 1999.

NVO SEKTORA TIESISKAIS REGULĒJUMS

Darbību regulējušās tiesību normas

Nevalstisko organizāciju darbību Latvijā regulē vairāki normatīvie akti. Kā galvenais minams likums "Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām" (pieņemts 1992.gada 15.decembrī), kas nosaka galvenos principus, ieskaitot par organizāciju reģistrēšanu un darbību. Likums "Par bezpeļņas organizāciju" (pieņemts 1991.gada 17.decembrī) sniedz vispārējo regulāciju bezpeļņas organizāciju darbībai, nosakot, ka viens no bezpeļņas organizāciju veidiem ir sabiedriska organizācija. Bezpeļņas organizācija var būt arī uzņēmēj sabiedrība vai viena īpašnieka uzņēmums ar juridiskās personas tiesībām.

Konstitucionālā līmenī Satversme garantē, ka ikvienam ir tiesības apvienoties biedrībās, politiskajās partijās un citās sabiedriskajās organizācijās. Valsts aizsargā pieteiktu miermīlīgu sapulču un gājienu, kā arī piketu brīvību. Ikvienam ir tiesības uz vārda brīvību, kas ietver tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju, paust savus uzskatus. Šīs tiesības var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību.

Nevalstisku organizāciju var dibināt kā sabiedrisku organizāciju vai kā bezpeļņas uzņēmēj sabiedrību. Lai nodibinātu sabiedrisku organizāciju, vismaz divām fiziskām vai juridiskām personām uz brīvprātības un mērķu kopības pamata jāizveido kopīga vadības institūcija, lai savstarpēji koordinētu darbību un sasniegtu statūtos noteiktos mērķus. Mērķim nedrīkst būt peļņas gūšanas, kā arī saimnieciskās darbības nolūks un raksturs. Ar reģistrācijas brīdi organizācija iegūst juridiskās personas tiesības un kļūst par privāto tiesību subjektu. Likums par sabiedriskajām organizācijām paredz tikai asociāciju jeb biedrību tipa, t.i., biedru sabiedriskās organizācijas. Par biedru var būt jebkura persona. Personām, kas jaunākas par 16 gadiem, jāiesniedz vecāku vai aizbildņu parakstīta atļauja, juridiskajām personām jāpilnvaro pārstāvji. Par atklāto sabiedrisko fondu (ASF), kas ir noteikts kā viens no sabiedrisko organizāciju veidiem, biedriem var būt tikai tās fiziskās personas, kas sasniegušas 18 gadu vecumu, un juridiskas personas. Likums nošķir atklātos sabiedriskos fondus kā atsevišķu sabiedriskās organizācijas veidu, taču neskaidra ir tā atšķirība no sabiedriskās organizācijas. ASF ir definēts kā sabiedriska organizācija, kuru izveido,

lai fizisko un juridisko personu ziedoto naudu, kā arī ASF pārējos finansu līdzekļus un mantu izlietotu sabiedrības vajadzībām un mērķiem, kas noteikti statūtos. Tomēr ASF nav fondi to klasiskā izpratnē, bet ir biedru organizācijas. Rietumu pasaulē plaši ir izplatīti fondi, kurus var dibināt arī viena persona, kura turklāt nav šī fonda dalībnieks. Piemēram, fiziska persona ar testamentu novēl mantu labdarības fonda izveidei, nododot tā pārvaldi kādai citai pastāvošai organizācijai vai izveidojot tā pārvaldes institūciju. Civillikums pieļauj šādu fondu izveidošanu nodibinājuma formā. Tomēr faktiski sfēra, kas saistīta ar fondu darbību, nav regulēta, jo netiek paredzēta šādas juridiskas personas izveides kārtība.

Bezpeļņas organizāciju var dibināt, izmantojot uzņēmējsabiedrības formu. Praksē visbiežāk tiek dibinātas bezpeļņas organizācijas sabiedrības ar ierobežotu atbildību. Tās ir fizisko vai juridisko personu apvienības, kas izveidotas uz tās dibinātāju pieņemto statūtu pamata un, atšķirībā no sabiedriskas organizācijas, ieguldot pamatkapitālu, kura minimālais lielums ir 2000 latu dalībnieku naudas vai materiālu resursu veidā. Šādu organizācijas formu visbiežāk izvēlas, lai mērķu sasniegšanu netraucētu likumā par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām noteiktie darbības ierobežojumi. Visvairāk tas attiecas uz uzņēmējdarbības veikšanu mērķu sasniegšanai. Taču, dibinot bezpeļņas organizāciju kā sabiedrību ar ierobežotu atbildību, organizācija nevar pretendēt uz virkni nodokļu atlaistu. Lai arī daudzas no šīm organizācijām darbojas vispārējā labuma jomā, īpaši sociālajā, to ziedotāji nevar saņemt ienākuma nodokļa atlaidi. Tādēļ praksē sabiedriskās organizācijas ir bezpeļņas organizāciju sabiedrību ar ierobežotu atbildību dibinātājas, lai varētu izmantot iespējas, ko sniedz gan sabiedriskas organizācijas forma, gan uzņēmējdarbības forma.

Indivīdiem ir atļauts apvienoties un biedroties, arī neregistrējoties valsts iestādēs. Tikko šo personu apvienība veic finansu darbības vai citas darbības, kurām nepieciešamas juridiskas personas statuss un ir valsts noteiktas procedūras, tai jāreģistrējas.

Nevalstiskas organizācijas dibināšanu un reģistrāciju Latvijas likumdošana risina veiksmīgi. Tas nav sarežģīts un nav dārgs process. Nepilnības ir attiecībā uz organizācijas darbību, līdzekļu iegūšanas iespēju un trešo personu aizsardzību.

Svarīgi ir nodalīt nevalstiskās organizācijas no politiskām partijām. Līdz šim to darbību regulē viens un tas pats tiesību akts, un tās tiek reģistrētas vienā reģistrā. Lai arī politiskās partijas un nevalstiskās organizācijas apvieno indivīdus, tomēr politiskās partijas ir veidotas varas iegūšanai un politisko procesu noteikšanai un darbojas publiskā sfērā.

Trešā sektora attīstībai nepieciešams radīt tiesību normas, kas regulē fondus (nodibinājumus) un nodala tos no biedru organizācijām (biedrībām). Jāievieš skaidrs dalījums sabiedriska un biedru jeb savstarpēja labuma organizācijās un jāizstrādā skaidri kritēriji sabiedriska labuma statusa iegūšanai. Līdz šim netieši šāds statuss tiek piešķirts un atsaukts ar Finanšu ministrijas nodokļu atlaides atļauju Latvijā reģistrētajām sabiedriskajām kultūras, izglītības, zinātnes, sporta, labdarības, veselības un vides aizsardzības organizācijām un fondiem uz vienu gadu ar tiesībām pagarināt. Šīs atļaujas būtība ir saņemt ziedojumus, ziedotājiem saņemot ienākuma nodokļa atlaidi. Šajā gadījumā tiek ļoti veiksmīgi sekmēta uzņēmumu ziedošana trešajam sektoram, tomēr nav skaidri kritēriji, kādām organizācijām šo atļauju izsniegt un ne vienmēr to darbība ir sabiedrības labā, bet vērsta uz savu biedru interesēm. Tikpat svarīgi ir aizliegt pretpienākumā par ziedojumu noteikt darbības, kam ir atlīdzības raksturs, piemēram, ziedotāja uzņēmuma reklamēšana.

Spēkā esošās tiesību normas nerisina vairākus organizāciju darbībai svarīgus jautājumus. Līdzšinējā likumdošana neregulē brīvprātīga darbinieka tiesības un pienākumus. No vienas puses normatīvie akti neparedz slēgt darba līgumu (vai citus līdzvērtīgus līgumus) ar darbiniekiem, nenosakot darba atlīdzību. Pat tad, ja darbinieks atsakās no algas, organizācijai ir jāaprēķina un jāapmaksā visi nodokļi no darba algas. No otras puses ir aizliegts nodarbināt personu bez līguma slēgšanas.

Svarīgs princips, ko nepieciešams regulēt, ir jautājums par interešu konfliktiem, it īpaši organizācijās, kas nodarbojas ar finanšu atbalsta sniegšanu. Jānoliedz biedru, valdes vai citu organizācijas institūciju locekļu tieša labuma gūšana no organizācijas, piemēram, finanšu aizdošana vai galvojuma saņemšana, kā arī savtīgu darījumu iespējas.

Līdz šim maz regulēts ir jautājums par trešo personu aizsardzību darījumos ar sabiedriskajām organizācijām, kā arī trešo personu interesēm organizācijas likvidēšanas gadījumos.

Reformējot uzņēmējdarbības likumdošanu un ieviešot jauno Komerclikumu, jāpievērš uzmanība, ka līdz šim tā daļēji regulēja arī nevalstiskā sektora darbību (attiecībā uz bezpeļņas uzņēmējsabiedrībām), tādēļ jārod veiksmīgi risinājumi, lai šīm organizācijām nebūtu jāpievienojas peļņas sektoram un jākļūst par komersantiem vai jālikvidējas, bet tās varētu saglabāt un attīstīt savu vispārnodrīgo darbību.

Veicot salīdzinošo analīzi ar citām valstīm, NVO centrs ir secinājis, ka Latvija ir viena no pēdējām postkomunisma valstīm, kurām nav pilsoniskās sabiedrības attīstību veicinoša likumdošana.

Nodokļi un nodevas attiecībā uz sabiedriskajām organizācijām

Sabiedriskajām organizācijām un to ziedotājiem likumdošana paredz vairākus nodokļu atvieglojumus.

Uzņēmuma ienākuma nodoklis. Saskaņā ar esošo likumdošanu sabiedriskās organizācijas ir bezpeļņas organizācijas un to saimnieciskās darbības rezultātā gūtie ienākumi, kā arī citi ienākumi izlietojami šo organizāciju statūtos paredzētajiem mērķiem. Ienākumus, kas pārsniedz izdevumus, ieskaita rezerves fondā, kas pāriet uz nākamo saimnieciskās darbības gadu, un uzņēmuma ienākuma nodokli tiem neuzliek. Likums "Par uzņēmuma ienākuma nodokli" neparedz aplikt ar nodokli ienākumus no ziedojumiem, dāvinājumiem un valsts dotācijām.

Sabiedrisko organizāciju dibinātiem uzņēmumiem nav atšķirīgi nodokļu režīma nosacījumi, izņemot invalīdu biedrību uzņēmumi, medicīnas, kā arī citu labdarības fondu uzņēmumi pēc Ministru kabineta un Saeimas apstiprināta saraksta tiek atbrīvoti no uzņēmuma ienākuma nodokļa maksāšanas, ja tie pārskaita savām dibinātājorganizācijām summas, kas ir lielākas par aprēķinātajām ienākuma nodokļa summām. Pašlaik šajā sarakstā ir 13 uzņēmumi, kas faktiski pieder četrām sabiedriskajām organizācijām. Likums nosaka nevienlīdzīgu situāciju attiecībā pret citu sabiedrisko organizāciju uzņēmumiem, piemēram, sociālās palīdzības sfērā.

Uzņēmumiem, kas ziedo sabiedriskajām organizācijām, ir tiesības uz uzņēmuma ienākuma atlaidi 85% apmēra no ziedotās summas, ja organizācija, kurai ziedo, ir saņēmusi Finanšu ministrijas atļauju ziedotājiem pretendēt uz atlaidi. Trīs sabiedrisko organizāciju ziedotājiem likums paredz iespēju saņemt nodokļa atlaidi 90% apmērā no ziedotās summas – Latvijas Kultūras fonds, Latvijas Olimpiskā komiteja un Latvijas Bērnu fonds. Šīs atšķirības ar Saeimas lēmumu tika anulētas 1998.gadā, tomēr atkal ieviestas 1999.gadā.

Lai uzņēmums saņemtu šo atlaidi, tas nedrīkst būt budžeta parādnieks, kā arī nodokļu kopējā atlaide nedrīkst pārsniegt 20% no nodokļu kopējās summas. Tas nozīmē, ka reāli uzņēmums var ziedot 5% no savas peļņas, par to saņemot atlaidi. Ja uzņēmums vēlas ziedot 6% un vairāk procentus no savas peļņas, tad summām, kas ir lielākas par 5% no peļņas atlaide netiek piemērota.

Iedzīvotāju ienākuma nodoklis. Saskaņā ar likumu "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli" iedzīvotājiem pirms ienākumu aplikšanas ar nodokli no gada aplikamo ienākumu nodokļa apjoma tiek atskaitīti maksājumi sabiedriskajām organizācijām, kuras ir saņēmušas Finanšu ministrijas atļauju saviem ziedotājiem saņemt nodokļu atlaide. Šīs summas nedrīkst pārsniegt 20 procentus no aplikamo ienākumu lieluma, jo atlaide lielākam apjomam netiek piemērota. Reālā atlaide, ko saņem indivīds ziedojot, ir 25 procenti no ziedotās. Tas ir ievērojami mazāka ne kā var saņemt uzņēmumi – attiecīgi 85% vai pat 90%. Lai veicinātu ziedošanas tradīcijas, būtu vēlams šo normu pārskatīt, ievērojami palielinot atlaidi.

Ar iedzīvotāju nodokli neapliek stipendijas, kas izmaksātas no budžeta, Ministru kabineta apstiprināta fonda līdzekļiem vai no to starptautisko izglītības vai sadarbības programmu līdzekļiem, kurās dalību ir apstiprinājis Ministru kabinets. Pašlaik ir seši fondi, kuru stipendijas netiek apliktas ar nodokli: Sorosa fonds - Latvija, Kultūrkapitāla fonds, Latvijas Kultūras fonds, Latvijas Bērnu fonds, Latvijas Izglītības fonds un Jaunrades fonds.

Ar iedzīvotāju ienākumu nodokli neapliek konkursos un sacensībās saņemtās mantiskās un naudas balvas (prēmijas), kuru kopējā vērtība taksācijas gada laikā nepārsniedz 150 latu, un publiskos starptautiskos konkursos un starptautiskās

sacensībās gūtās balvas un prēmijas, kuru kopējā vērtība gadā nepārsniedz 300 latu, kā arī Baltijas asamblejas balvu laureātiem izmaksātās naudas prēmijas.

Nekustamā īpašuma nodoklis. Likums "Par nekustamā īpašuma nodokli" paredz iespēju noteikt atlaides nekustamā īpašuma nodokļu maksātājiem. Saskaņā ar šo likumu līdz 2000. un 2001.gadā no nekustamā īpašuma nodokļa maksājumiem ēkām un būvēm ir atbrīvotas 24 nevalstiskās organizācijas: Latvijas Arhitektu savienība, Latvijas Bērnu fonds, Latvijas Invalīdu biedrība, Latvijas Kinematogrāfistu savienība, Latvijas Kultūras fonds, Latvijas Mākslinieku savienība, Latvijas Nedzirdīgo savienība, Latvijas Neredzīgo savienība, Latvijas Komponistu savienība, Latvijas organizācija "Glābiet bērnus", Latvijas Ārstu biedrība, Latvijas Rēriha biedrība, Latvijas Rakstnieku savienība, Latvijas Sarkanais Krusts, Latvijas sporta biedrība "Daugava", Latvijas sporta biedrība "Vārpa", Latvijas Teātra darbinieku savienība, Latvijas Žurnālistu savienība, Maltas palīdzības dienests Latvijā, Rīgas Latviešu biedrība, Sorosa fonds - Latvija, Latviešu Strēlnieku apvienība, Latvijas Brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība un Itas Kozakevičas Latvijas Nacionālo kultūras biedrību asociācija.

Pašvaldības var izdot saistošos noteikumus, kuros paredzēti atvieglojumi atsevišķu kategoriju nekustamā īpašuma nodokļu maksātājiem. Tas nozīmē, ka NVO pārstāvji var lūgt savas teritorijas pašvaldībai samazināt vai atbrīvot no nekustamā īpašuma nodokļa NVO ēkas.

Pievienotās vērtības nodoklis. Likums neparedz nekādus īpašus nosacījumus attiecībā uz nevalstiskām organizācijām. Jebkurai personai, kura veic saimniecisko darbību un apliekamus darījumus, kuru kopējā vērtība pārsniedz 10 000 latu iepriekšējos 12 mēnešos, jāreģistrējas ar pievienotās vērtības nodokļa apliekamās personas sarakstā. Savukārt Eiropas Savienības tā saucamā sestā direktīva paredz, ka dalībvalstis atbrīvo no pievienotās vērtības nodokļa "noteiktas sabiedrībai nozīmīgas darbības", kas ietver arī nevalstiskās organizācijas.

Muitas maksājumi. Ar muitas nodokli neapliek humānās palīdzības sūtījumus un dāvinājumus. Humānās palīdzības saņēmēji var būt tās sabiedriskās organizācijas, kurām ir piešķirta Finanšu ministrijas atļauja saņemt šādas kravas.

Nevalstisko organizāciju gada pārskati. Nevalstiskajām organizācijām, kārtojot grāmatvedības uzskaiti, jāievēro visi tie paši nosacījumi, kas jebkuram citam Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrā reģistrētam uzņēmumam, uzņēmēj sabiedrībai vai bezpeļņas organizācijai, izņemot dažas īpašas normas. Sabiedriskajām organizācijām, kuru ieņēmumi no saimnieciskiem darījumiem gadā nepārsniedz 25 000 latu, atļauts kārtot grāmatvedību vienkāršā ieraksta sistēmā. Sabiedriskajām organizācijām ir paredzēta arī īpaša kārtība, sagatavojot un iesniedzot gada pārskatus. Katru pārskata gadu organizācija sagatavo gada pārskatu, kas sastāv no bilances, ieņēmumu un izdevumu pārskata, ziedojumu un dāvinājumu pārskata un ziņojuma. Gada pārskati iesniedzami līdz nākamā gada 31.martam.

Pārskatot esošo nodokļu politiku attiecībā uz nevalstiskajām organizācijām un veidojot nākotnes modeļus, svarīgi ir vienādot nodokļu politiku nevalstiskajām organizācijām, diferenciaciju veicot pēc sabiedriskā labuma vai biedru labuma principa un izvairoties no atsevišķu organizāciju privileģēšanas. Valsts nodokļu politikai jāveicina iedzīvotāji un uzņēmumi ziedot sabiedrības labā un pēc iespējas jāsamazina savtīgu darījumu vai tādu darījumu, kas pēc būtības nav sabiedrības labā, iespējas.

NVO SEKTORS SKAITĻOS UN FAKTOS

Vispārējs Latvijas nevalstiskās organizācijas profils pēc NVO centra pētījumu datiem veidojas šāds: tā ir jauna (pastāv mazāk nekā 4 gadus), neliela (mazāk nekā 50 biedru), ar nelielu budžetu (gada budžets nepārsniedz 1000 latu) organizācija, kuras darbība saistīta ar izglītības un sociālo jautājumu risināšanu vai arī tā darbojas kā jaunatnes atbalsta organizācija. Organizāciju vada direktors vai izpilddirektors, kurš darbojas organizācijā mazāk par diviem gadiem un vienlaikus ir valdes loceklis un piedalās valdes priekšsēdētāja izvēlē. Organizācija ir formulējusi savu misiju un nav to pārskatījusi vai izmainījusi kopš tās apstiprināšanas, parasti reizi gadā organizācija veic stratēģisko plānošanu. Valde neiesaistās līdzekļu piesaistē.

NVO skaits un iedzīvotāju līdzdalība

Pēc Uzņēmuma reģistra datiem 2000.gadā Latvijā bija reģistrētas 5651 sabiedriskās organizācijas un 140 no tām likvidētas, no kā izriet, ka aktīvas ir 5511 organizācijas¹⁵. Tomēr visu šo reģistrēto organizāciju aktīva darbība ir apšaubāma, jo Valsts ieņēmumu dienestā (VID) gada pārskatus ir iesniegušas tikai 3164 sabiedriskās organizācijas. Tas ir nedaudz vairāk nekā 57% no organizāciju kopskaita.

Bezpeļņas organizācijām sabiedrības ar ierobežotu atbildību (BO SIA), kas pēc savas būtības atbilst NVO statusam, pētījuma gatavošanas brīdī bija 633. Kopējais BO SIA skaits ir 1098, jo šajā grupā samērā liels īpatsvars ir valsts un pašvaldības bezpeļņas organizācijām, kas nav NVO.

Vairāk nekā 60% nevalstisko organizāciju darbojas Rīgā un Rīgas rajonā. Liepājas pilsēta un rajons ir otrajā vietā pēc reģistrēto organizāciju skaita, tomēr tas ir tikai nedaudz vairāk nekā 4,5% no kopējā skaita. Vismazāk sabiedrisko organizāciju ir Ludzas rajonā – tikai 19, kas ir 0,3% no kopējā skaita. NVO tīkls Latvijā ir attīstīts nevienmērīgi, galvenokārt tas koncentrējas lielākajās pilsētās. NVO blīvums (skaits uz 1000 iedzīvotājiem) visumā ir neliels. Izņemot Rīgu un Rīgas rajonu, kur ir vairāk nekā 3,9 NVO uz 1000 iedzīvotājiem, pārējos rajonos NVO blīvums svārstās

¹⁵ SIA "Lursoft" dati.

robežās no 2,6 līdz 0,5 uz 1000 iedzīvotājiem¹⁶. Trīs rajonos – Jēkabpilī, Gulbenē un Ludzā – ir mazāk par vienu NVO uz 1000 iedzīvotājiem. Galvaspilsētas iedzīvotāji ir sociāli aktīvāki un vairāk iesaistās NVO darbā nekā citu pilsētu un lauku iedzīvotāji.

Pastāv arī tieša saikne starp iedzīvotāju labklājības līmeni un NVO skaitu – jo vairāk NVO darbojas pašvaldības teritorijā, jo augstāks iedzīvotāju labklājības līmenis. Ņemot vērā NVO lomu sociālās spriedzes mazināšanā un netradicionālu risinājumu piedāvāšanā, būtu nepieciešams veicināt nevalstisko organizāciju rašanos un darbību mazpilsētās un laukos. Svarīgi attīstīt vietējo iedzīvotāju pašiniciatīvu un līdzdalību vietējo jautājumu risināšanā.

NVO dibinātāju sadalījums pa tipiem¹⁷ rāda, ka dibinātāji visvairāk ir bijušas fiziskās personas – nepilni 140 tūkstoši. Otrā lielākā dibinātāju grupa ir uzņēmējdarbības – vairāk ne kā 7 tūkstoši. Trešo lielāko grupu veido pašas sabiedriskās organizācijas, kas piedalījušās citu sabiedrisko organizāciju vai organizāciju apvienību dibināšanā – vairāk ne kā 1600.

Tas, cik daudzi no Latvijas iedzīvotājiem ir iesaistījušies NVO darbībā, nav precīzi zināms, jo šādu informāciju valsts neapkopu. Latvijā veiktie pētījumi uzrāda¹⁸, ka 1990.gadā 68% Latvijas iedzīvotāju atzina sevi par sabiedrisko organizāciju biedriem, savukārt 36% atzina, ka darbojas kādā organizācijā sabiedriskā kārtā. 1996.gadā attiecīgi 36% atzina sevi par kādas organizācijas biedriem, bet 16% uzskatīja, ka aktīvi piedalās kādas organizācijas darbā. 1999.gadā 31% iedzīvotāju atzina, ka ir kādas organizācijas biedri, bet 22% - ka darbojas sabiedriskā kārtā. Pēc minētajiem datiem, Latvijas iedzīvotāju iesaiste trešajā sektorā ir samērā augsta, lielu īpatsvaru veido arodbiedrību biedri.

Vidējo lielumu, cik vienā organizācijā ir biedru, ir grūti noteikt, jo nav pieejama informācija par atsevišķo organizāciju biedru skaitu. Pēc NVO centra pētījuma datiem, visvairāk ir to NVO, kurās ir no 10 līdz 30 biedru. No aptaujātajām organizācijām tādas ir 44%. Otrā lielākā grupa ir NVO, kurās ir līdz 10 biedriem – tādas ir 14%. Tikai 4% organizāciju ir 500 un vairāk biedru. Šie dati rāda, ka samērā

¹⁶ BO SIA “Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta” dati.

¹⁷ SIA “Lursoft” dati.

¹⁸ Eiropas Vērtību pētījumi (1990., 1999), Baltijas Datu nams, un Pasaules Vērtību pētījums (1996), Filozofijas un socioloģijas institūts.

maz ir lielu organizāciju, kurās būtu iesaistīta plaša kādas grupas vai visas sabiedrības pārstāvēniecība.

Gandrīz 5% NVO nevar pateikt cik tām ir biedru, kas varētu liecināt, ka netiek veidots biedru reģistrs un līdz ar to ir neskaidra lēmumpieņemšanas procesa leģitimitāte.

Iesaistīšanās NVO nav saistīta ar Latvijas iedzīvotāju dzimumu – gan vīrieši, gan sievietes vienlīdz aktīvi iesaistās NVO. Sievietes vairāk iesaistās kultūras, reliģiskajās organizācijās un arodbiedrībās, savukārt vīrieši vairāk piedalās un darbojas sporta vai atpūtas biedrībās. NVO vairāk iesaistījušies jaunāka gada gājuma cilvēki, īpaši tas attiecas uz tiem, kas NVO darbojas sabiedriskā kārtā: proporcionāli to visvairāk ir vecuma grupā 15 – 24 gadi. Salīdzinoši vairāk NVO darbā iesaistās tie, kam ir augstākā izglītība, cilvēki, kas strādā valsts sektorā un latviešu tautības pārstāvji.

NVO administratīvā kapacitāte

NVO centra aptaujas dati ļauj apskatīt sektora galvenās problēmas un vajadzības. Organizācijas spēju sasniegt savus izvirzītos mērķus raksturo dažādi lielumi, to skaitā lēmumu pieņemšanas process, algoto un brīvprātīgo darbinieku esamība, telpas.

No aptaujātajām organizācijām 68% nav neviena algota darbinieka. Tas liecina, ka organizācijām nav pastāvīga finansējuma administratīvajiem izdevumiem, darbība notiek brīvprātīgi, no pamatdarba brīvajā laikā. Šāds apstāklis var kavēt organizācijas mērķu sasniegšanu, taču to neizslēdz. Vislielāko grupu ar algotiem darbiniekiem veido NVO, kurās ir 1 darbinieks – tādas ir nepilni 14% organizācijas, 2 – 3 darbinieki ir 10% organizācijās.

Brīvprātīgo skaits pēc aptaujas datiem atšķiras dažādās organizācijās no 1 līdz pat 2000 brīvprātīgajiem. 17,7% NVO uzrāda, ka tajās nedarbojas neviens brīvprātīgais. Vidēji 5% Latvijas iedzīvotāju iesaistās brīvprātīgā darbā¹⁹. Brīvprātīgie parasti ir gados jauni cilvēki, visbiežāk vecāko klašu skolēni un studenti, kuri brīvprātīgajā

¹⁹ “Brīvprātīgo centra” dati.

darbā apgūst jaunas iemaņas un palielina savu konkurētspēju iesaistīties darba tirgū. Otru lielāko grupu veido pensionāri, kuri vēlas būt sabiedriski aktīvi un līdzdalīgi sociālajos procesos.

Nepieciešamā palīdzība organizācijām, kuru min vairums no aptaujātajām NVO, ir finansu, apmācību un projektu vadīšanas. 53% NVO nepieciešama finansiāla palīdzība organizācijas nodrošināšanai un mērķu sasniegšanai. Šis skaitlis ļauj secināt, ka NVO sektoram Latvijā ir nepietiekams finansējums. Ar finansējuma nepietiekamību ir saistīta arī otra biežāk minētā palīdzības joma – 38,5% NVO ir nepieciešamas apmācības. Apmācību tēmu pirmo trijnieku veido ar finansēm saistītas jomas – apmācības par līdzekļu piesaisti nepieciešamas vairāk kā ne 50% NVO, grāmatvedības apmācības – 42,7% organizācijām, bet projektu izstrādē – 42,4%.

Vairāk ne kā 43% no aptaujātajām NVO ir nepieciešamība izmantot NVO centra Rīgā kopēšanas un semināru zāles piedāvājumu, 34,2% - internetu, bet 28,6% - datorus. Tas varētu liecināt, ka šīm organizācijām pašām nav biroju ar attiecīgu aprīkojumu, kā arī par to, ka NVO centra pakalpojumu cenas ir pieejamas pietiekami plašam organizāciju lokam. Datu par to, cik ir NVO ar interneta pieslēgumu nav zināms. Pēc NVO centra aptaujas datiem, katrai trešajai NVO ir elektroniskā pasta adrese.

Algotu un profesionālu darbinieku trūkums ir arī iemesls tam, kāpēc daļai NVO ir problēmas nokārtot saistības ar valsts institūcijām. 28% NVO uzrāda, ka to juridiskā adrese nesakrīt ar faktisko adresi un organizācijas to nav paziņojušas Uzņēmumu reģistram. Tas nozīmē, ka gandrīz ar trešo daļu organizāciju nav iespējams sazināties, izmantojot valsts rīcībā esošo informāciju. Visbiežāk sastopamās problēmas Valsts ieņēmumu dienesta darbā ar NVO lielā mērā ir saistītas ar algotu darbinieku trūkumu. Tā kā vairumā NVO nav algotu darbinieku, ieskaitot grāmatvežus, no NVO puses netiek ievēroti gada pārskatu un ikmēneša pārskatu noteiktie termiņi, organizācijām ir problēmas ar gada pārskata formu pareizu aizpildīšanu un kārtējo pārskatu iesniegšanu, kā arī netiek iesniegti ziņojumi pie gada pārskata, vai arī iesniegtie neatbilst paredzētajai shēmai un nesniedz vispārēju informāciju par organizāciju. Pēc VID datiem, gada pārskatus par 2000.gadu nebija iesniegušas 43% sabiedriskās organizācijas. Arī par amatpersonu maiņu ne

vienmēr tiek ziņots ne Uzņēmumu reģistram, ne Valsts ieņēmumu dienesta teritoriālajām iestādēm.

NVO valžu darbība

NVO centra veiktā padziļinātā valžu darbības izpēte²⁰ sniedz vispārēju pārskatu par NVO vadības institūciju – valdi.

Vairākumam organizāciju (76%) valdes veido nepāra skaits locekļu, pārsvarā pieci valdes locekļi (29%). Pārējās organizācijās valdes locekļu skaits ir attiecīgi septiņi (20%) un trīs (18%) locekļi. Lielākais aptaujas anketās minētais valdes locekļu skaits bija desmit. 63% valžu nav savu komiteju.

Pārsvarā (86%) valdes locekļu tiek ievēlēti, nevis iecelti šajā amatā. Vairākumā gadījumu valdes locekļi tiek ievēlēti valdes locekļa amatā uz 2 (33%) vai 1 (30%) gadu, tomēr 8% valdes locekļu ir organizācijas valdē arī 4 un vairāk gadus. Gandrīz vienmēr (97%) valdes locekļi var tikt ievēlēti vairākkārt. Valdes sēdes visbiežāk tiek sasauktas reizi mēnesī (41%), tomēr daudzās organizācijās tās notiek reizi ceturksnī (17%) vai divreiz gadā (5%). Samērā liels skaits organizāciju valdes sēdes sasauca tikai nepieciešamības gadījumā. Vairums valžu locekļu ir valdes locekļi vairāk nekā vienā valdē, un tikai dažās valdēs to locekļu darbs valdēs tiek kādā veidā finansiāli atlīdzināts.

Tikai 60% organizāciju ir vadošais personāls - izpilddirektors, direktors vai menedžeris. Neskatoties uz to, ka 2/3 organizāciju ir atbildējušas, ka tām ir izpilddirektors, tomēr tikai 18% no tām ir devušas izpilddirektoram paraksta tiesības, tai pat laikā organizācijas priekšsēdētājam vai prezidentam tādas ir 64% organizāciju. 12 % organizāciju paraksta tiesības ir gan valdes priekšsēdētājam, gan organizācijas izpilddirektoram.

Lielākā puse (54%) izpilddirektoru atrodas savā pašreizējā amatā vairāk nekā 2 gadus, un mazāk nekā 23% ir atradušies direktora amatā tikai gadu. Gandrīz visi (81%) izpilddirektori ir arī savas organizācijas valdes locekļi. Šie skaitļi nedod pilnīgu

²⁰ Research conducted by Raymond Stephens, NGO Centre, June 2000.

priekšstatu par patieso situāciju, jo tikai 43% no izpilddirektoriem, kas ir minējuši, ka viņi ir arī organizācijas valdes locekļi, ir sacījuši, ka viņi arī piedalās valdes darbā. Loģiski spriežot, ja persona ir valdes loceklis, tai laikam gan būtu jāpiedalās arī valdes darbā.

82% organizāciju, kuras atbildēja uz aptaujas anketas jautājumiem, bija rakstiski formulēta organizācijas misija, un 73% organizāciju, atbildot uz šo jautājumu, arī norādīja, ka misijas formulējums nav ticis pārskatīts vai mainīts kopš tā uzrakstīšanas brīža.

Organizācijās tiek veikta arī stratēģiskā plānošana, tomēr skaidrs priekšstats par stratēģiskās plānošanas principiem tām nav. Vairāk nekā puse (58%) organizāciju ir minējušas, ka tās pastāvīgi veic stratēģisko plānošanu, no tām 33% to dara gada perspektīvā un, pārsteidzoši, ka 12% stratēģisko plānošanu veic biežāk un īsākam laika posmam kā gads. Attiecībā uz stratēģisko plānošanu 22% organizāciju ir minējušas, ka to valdes ir aktīvi iesaistījušas stratēģiskajā plānošanā ar tādām aktivitātēm kā balsojums vai lēmuma pieņemšana. 69% valžu plānošanas procesā ir mazāka loma, kas aprobežojas izvērtēšanu, ieteikšanu, apspriešanu, rekomendēšanu vai veicināšanu. Pēc teorijas stratēģiskā plānošana veicama reizi vairākos gados, tādēļ rodas jautājums, kāds ir organizācijas darbības virziens, ja tās ik gadus no jauna veic stratēģisko plānošanu. Iespējams, ka drīzāk tiek veikta nevis stratēģiskā plānošana, bet gan plānošana saistībā ar organizācijas darba plānu.

Viens no būtiskākajiem valdes uzdevumiem ir nodrošināt, lai organizācijai būtu pietiekamas finansiālas iespējas īstenot tās misiju un darbības programmā izvirzītos mērķus. Tikai 37% organizāciju ir atbildējušas, ka viņu valdes veic līdzekļu piesaistīšanu, un 67% ir atzinušas, ka valdes nedod finansiālu ieguldījumu organizācijā. 19% valžu piedalās līdzekļu piesaistē, veicot konkrētus pasākumus. Daži procenti respondentu ir atbildējuši, ka valdes veic arī sponsoru meklēšanas darbu, tikpat daudz (4%) ir atbildējuši, ka raksta vēstules, sagatavo sponsoriem iesniedzamo dokumentāciju vai izdara privātziedojumus.

Viens no valdes pienākumiem ir dot iespēju personālam uzņemties atbildību par organizācijas ikdienas darbu. Tomēr šajā aptaujā 79% organizāciju ir atzīmējušas, ka to valdes piedalās organizācijas ikdienas darba organizēšanā. 52% organizāciju, kas atbildējušas uz šo jautājumu, minējušas, ka valdes locekļiem ir atsevišķi

pienākumi vai arī viņi ir organizācijas darbinieki. 12% organizāciju ir atzinušas, ka valdes loma ir tikai konsultatīva, un 5% atbildējuši, ka valde organizācijā darbojas kā brīvprātīgie.

NVO darbības virzieni

NVO darbības mērķi un virzieni tiek noteikti organizācijas statūtos, taču līdz šim nav izveidots reģistrs, kas, līdzīgi uzņēmējsabiedrībām, grupētu NVO pēc to darbības jomām. Tādēļ noteikt, cik organizāciju darbojas sociālajā jomā vai aizstāv cilvēktiesības, vai arī apvieno vienas profesijas pārstāvjus, nav iespējams. Latvijai būtu lietderīgi pievienoties starptautiskajai NVO klasifikācijai, kas ļautu ne tikai noteikt NVO darbības jomas Latvijā, bet arī ievērojami atvieglotu pašām NVO veidot starptautiskos kontaktus ar līdzīgām NVO.

NVO centra 1998.gada dati²¹ rāda, ka 51% NVO darbojas sociālajā jomā, 33% - vides aizsardzībā, 28% - izglītības un kultūras jomā, 26% jaunatnes jomā, 21% - cilvēktiesību jomā, 9% veselības aizsardzības un medicīnas jomā, 4% - bērnu tiesību aizsardzības jomā, 4% - ekonomikas jomā. Turklāt 55% organizāciju darbojas visas sabiedrības interesēs, 24% - kādas sociālās grupas interesēs, 21% - savu biedru interesēs. Minētie dati varētu būt neobjektīvi, jo, no vienas puses, līdz šim nav definēti kritēriji, lai NVO atzītu par sabiedrības labuma organizāciju, bet, no otras puses, vairākums NVO savu darbību vēlas motivēt ar sabiedrības interesēm, jo tad tās tiek labāk uztvertas un to darbība vairāk akceptēta.

Salīdzinājumam, Eiropas Savienībā sociālajā jomā darbojas 57% NVO, izglītībā un pētniecībā – 46%, cilvēktiesību jomā – 35%, veselības jomā – 26%, vides – 18%, biznesa un profesionālo grupu NVO – 8%.

NVO finansu nodrošinājums

Finansu pieejamība un stabilitāte ir viens no pamatiem sekmīgai NVO mērķu sasniegšanai un ilgtspējīgai darbībai. Latvijā trešais sektors pēdējo desmit gadu laikā ir veidojies un darbojies galvenokārt, pateicoties ārvalstu finansētājiem. Tiek

²¹ Nevalstisko organizāciju centrs. 1998.gada pārskats, Rīga, 1999

pat minēti skaitļi, ka līdz 80% NVO finansējuma nāk no ārvalstu fondiem un palīdzības programmām. Uzlabojoties valsts sociālekonomiskajam stāvoklim un kļūstot par dalībvalsti Eiropas Savienībā un NATO, ārvalstu finansējums trešajam sektoram strauji saruks, jo vismaz formāli tiks sasniegti tie mērķi, ar kuriem ārvalstu finansētāji ienāca Latvijā – demokrātija, pilsoniskā sabiedrība, cilvēktiesību standartu ievērošana, sociālā saskaņa uzlabošana u.c. Tādēļ lielāku lomu trešā sektora attīstībā ir jāuzņemas valstij. Tā arī ir Rietumu pasaules prakse – atbalstīt savu valstu pilsonisko sabiedrību. Eiropas Komisija, piemēram, ir izstrādājusi dokumentu, kas parāda pasākumu kopumu, kas būtu jāveic dalībvalstī, lai veicinātu trešā sektora attīstību nacionālajā un Eiropas līmenī, cita vidū iesakot dalībvalstīm nodrošināt sektora ilglaicīgu finansu “veselīgumu”²².

Pēc NVO centra aptaujas datiem finansējums dažādām organizācijām ir ļoti atšķirīgs. 5% NVO uzrāda, ka tām 1999.gadā vispār nav bijušas nekādas finanses un tās nav varējušas algot darbiniekus un apmaksāt savas organizācijas telpas. Vislielāko grupu veido organizācijas, kurām gada budžets ir bijis no 100 līdz 1000 latiem – tādas ir 27% NVO. Kopumā var teikt, ka 60% NVO gada budžets nav pārsniedzis 5000 latus un vairums organizāciju savas darbības administratīvai nodrošināšanai un mērķu sasniegšanai ir varējušas atļauties tērēt vidēji 400 latus mēnesī. Līdzīgs skaits organizāciju arī ir uzrādījušas, ka tām nav neviena algota darbinieka. Tikai 3,3% no aptaujātajām NVO budžets ir pārsniedzis 50 000 latus.

NVO budžetus veido dažādi finansējuma avoti. Pēc NVO centra aptauju datiem, NVO kā organizācijas finansu avotu visbiežāk uzrāda biedru naudas - 50% NVO ir saņēmušas biedru naudas no saviem biedriem. Savukārt 19% no organizācijām piesaista līdzekļus arī no vietējiem uzņēmējiem, nedaudz mazāk – 17,6% organizāciju uzrāda, ka to budžetus veido arī privātpersonu ziedojumi. Pašvaldības līdzekļus ir spējušas iegūt 13% no aptaujātajām organizācijām, bet valsts līdzekļus tikai 8,2% NVO. Vietējos fondus (valsts vai privātos) kā finansējuma avotu min 6,6% NVO. 1,4% min citu finansējumu avotu, kas, iespējams, ir NVO ieņēmumi no pakalpojumu pārdošanas vai citas uzņēmējdarbības.

²² European Commission “Communication from the Commission on promoting the role of voluntary organizations and foundations in Europe”, Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg, 1997

Ārvalstu finansējumu 2000.gadā piesaistījušas 18,5% nevalstiskās organizācijas. NVO centra rīcībā ir dati no 1997.gadā veikta pētījuma, kurā 29,4% NVO atzinušas, ka tās saņem finanses no ārvalstu fondiem. Organizāciju, kuras piesaista ārvalstu finansējumu, skaita samazinājums varētu būt saistīts ar pakāpenisko šo līdzekļu samazināšanos, kā arī lielāku konkurenci starp saņēmējorganizācijām. Piemēram, līdz 2000.gadam NVO centrā darbojās Sorosa - fonda finansēta Dotāciju programma NVO administratīvo izdevumu segšanai un jaunu NVO darbības nostiprināšanai. Šis bija būtisks atbalsts arī tādām organizācijām, kurām pieredze finansu, īpaši ārvalstu, piesaistīšanā ir minimālā .

Tas, cik liels ir katra finansējuma avota īpatsvars Latvijas NVO budžetos un trešajā sektorā kopumā, precīzi nav zināms, tāpēc ir grūti analizēt katra finansu avota ieguldījuma lielumu trešā sektora attīstībā. Šāda analīze būtu iespējama, ja būtu pieejama apkopota informācija no NVO gada pārskatiem, ko tās iesniedz Valsts ieņēmumu dienestam.

Diemžēl redzams, ka valsts līdzekļi ir pieejami mazāk par 10% aptaujāto organizāciju. Valstij nav izstrādāti kritēriji un mehānismi, kā dažādo jomu nevalstiskās organizācijas varētu pretendēt uz valsts budžeta līdzekļiem. To apliecina šīs ziņojuma gatavošanā veiktā ministriju aptauja par valsts budžeta līdzekļu piešķiršanu nevalstiskajām organizācijām. Apkopojot visu ministriju sniegtos faktus, izriet, ka NVO no valsts budžeta 2000.gadā ir saņēmušas 3 814 876,2 latus, kā arī virkni bezmaksas pakalpojumus (transporta, telpas, materiālu pavairošana u.c.), kuru apjoms nav fiksēts naudas izteiksmē. Šis skaitlis nav galīgais, jo vairākas ministrijas sniedza pretrunīgu informāciju vai arī norādīja finansējamo organizāciju, bet neatklāja summas.

Salīdzinājumam: piemēram, Rumānijā 45% no visa NVO sektora rīcībā esošā finansējuma nāk no valsts, Čehijā šī daļa veido 39%, Slovākijā – 22%. Eiropas Savienības dalībvalstī Īrijā no trešā sektora rīcībā esošajiem līdzekļiem 77% ir valsts finanses, tāda pati situācija ir Beļģijā. Amerikā un Austrālijā valsts finanses sektorā veido 33%. Latīņamerikas valstīs šis procents ir ievērojami zemāks – Meksikā 9%, Brazīlijā – 15%²³.

²³ Lester M. Salamon, Helmut K. Anheier, Regina List, Stefan Toepler, S. Wojciech Sokolowski and Associates "Global Civil Society. Dimensions of Nonprofit Sector", The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, Baltimore, MD, 1999

Valsts līdzekļu piešķiršanas mehānismi trešajām sektoram Latvijā 2000.gadā ir bijuši dažādi – dotācijas valsts budžetā, konkurss, vienīgais piedāvājums, valsts pasūtījums un funkciju deleģēšana. Turklāt vairākas organizācijas ir privilģētākā stāvoklī attiecībā pret citām, jo dotācijas tām tiek paredzētas jau ministriju budžetos. Galvenokārt tās ir sporta, invalīdu, kultūras un nacionālo kultūru biedrības. Šāda situācija neveicina alternatīvu veidošanos, konkurenci un maksimāli efektīvu valsts budžeta izlietojumu. Pozitīvi ir vērtējami valsts dibinātie fondi, kuros organizācijas var pretendēt uz savu aktivitāšu finansēšanu konkursa kārtībā. Samērā maz joprojām valsts institūcijas izmanto funkciju deleģēšanas iespējas nevalstiskajām organizācijām.

Nevienlīdzīgu situāciju finansējuma saņemšanai no privātā sektora valsts ir radījusi, trijām sabiedriskajām organizācijām ar likumu "Par uzņēmuma ienākuma nodokli" nosakot, ka to ziedotājiem ir iespēja saņemt uzņēmuma ienākuma nodokļu atvieglojumus 90% apmērā no ziedotās summas, kamēr pārējām organizācijām ir iespēja pretendēt uz Finanšu ministrijas ikgadēji izsniegtu atļauju, kas nosaka, ka to ziedotāji var saņemt nodokļa atlaidi 85% apmērā. Valsts ieņēmuma dienesta dati rāda, ka 2000.gadā šo trīs organizāciju ziedotāji ir saņēmuši nodokļu atlaidi vairāk nekā 3,5 miljonu latu apmērā, kas ir gandrīz tikpat, cik visu 727 sabiedrisko un reliģisko organizāciju un valsts iestāžu ziedotāji²⁴, kuriem dota iespēja pretendēt uz 85% atlaidi no ziedotās summas.

Kopumā jāatzīst, ka valsts nav radījusi skaidru trešā sektorā finansējuma mehānismu, kas nodrošinātu nevalstisko organizāciju ilgtspējīgu attīstību.

²⁴ Saskaņā ar likuma "Par uzņēmuma ienākuma nodokli" 20.pantu uzņēmumi, kas ziedo valsts budžeta iestādēm, arī ir tiesīgi saņemt ienākuma nodokļa atlaidi 85% apmērā no ziedotās summas.

KOPSAVILKUMS

Pilsoniskās sabiedrības attīstībā un nevalstisko organizāciju nākotnē loma būs visiem trīs sektoriem, taču īpaša nozīme būs valsts varas attieksmei un tās turpmākiem lēmumiem. Lai valsts vara spētu pieņemt trešajam sektoram un valstij kopumā labvēlīgus lēmumus, nepieciešams iegūt dziļākas zināšanas un izpratni par trešo sektoru. Politikas izstrādi par nevalstiskā sektora attīstību nopietni var ietekmēt sistemātisku un drošu datu trūkums par sektoru, jo nevalstiskās organizācijas nav likuma par valsts statistiku subjekts. Ikgadējos statistikas rādītājos ieteicams ietvert būtiskākās ziņas par trešo sektoru – iesaistīto iedzīvotāju skaits, kopējie ieņēmumi un izdevumi, piesaistīto ziedojumu apmēri, īpatsvars nodarbinātībā, vidējā alga sektorā u.c.

Izvērtējot spēkā esošos tiesību aktus, kas nosaka NVO darbību, un gatavojoties pieņemt jaunus, kompetentām varas iestādēm jāpievērš uzmanība, lai tie veicinātu trešā sektora attīstību un rosinātu izmantot tā potenciālu nacionāla un vietējā līmenī, tajā skaitā:

1. Jāpieņem likums par NVO (atdalot no politiskām partijām);
2. Jādefinē, kas ir biedru un kas sabiedriska labuma organizācijas;
3. Jānosaka NVO dalījums biedru un sabiedriska labuma NVO, nosakot nodokļu atvieglojumus par ziedojumiem tikai sabiedriska labuma NVO;

Nepieciešams dot organizācijām plašākas iespējas iesaistīties plānošanas pasākumos un politikas izstrādē kopā ar valsts varas iestādēm visos līmeņos. Attiecībā starp valsts varas iestādēm un NVO ir jābūt balstītām uz abpusēju ieinteresētību un līdzvērtīgu partnerību. Iespējai piekļūt lēmumu sagatavošanas procesā ir jābūt ikvienai ieinteresētai organizācijai. Valdībai jāturpina un tālāk jāattīsta informācijas un viedokļu apmaiņa, izveidojot sistemātisku un regulāru dialogu un konsultācijas ar sektoru.

Sektora izaugsmei nepieciešams radīt apstākļus finansu pieejamībai un finansu avotu daudzveidību. Jārada skaidri un vienlīdzīgi kritēriji visām organizācijām, kā pretendēt uz valsts budžeta līdzekļiem.

Jāattīsta vietējās filantropijas tradīcijas. Valstij ir ne tikai jāpiedāvā nodokļu atlaides ziedotājiem, bet arī jāparāda uzņēmējiem un privātpersonām kā potenciāliem

ziedotājiem, ka valsts ir ieinteresēta trešajā sektorā un uzskata to par līdzvērtīgu sadarbības partneri. Iedzīvotāju ienākumu nodokļa atlaides lielumus cilvēkiem, kuri ziedojuši sabiedriska labuma NVO, jātuvina atlaidēm kādas jau tagad tiek piedāvātas uzņēmējsabiedrībām.

Nevalstisko organizāciju līmenī ir svarīgi, ka tās savus mērķus un veidus kā tās darbojas skaidrotu un popularizētu plašākai sabiedrībai un valsts varas iestādēm, lai labāk tiktu izprasts NVO ieguldījums valsts un sabiedrības attīstībā. Organizācijām aktīvāk jāizmanto valsts varas piedāvātas iespējas ietekmēt lēmumpieņemšanas procesus un pašām jābūt iniciatorēm jaunu sadarbības formu meklēšanā.

Trešajam sektoram jācenšas dažādot tā finansējumu, lai nekļūtu pārāk atkarīgas no viena finansu avota un nodrošinātu savu ilgtspējību. Attiecībā uz valsts finansējumu NVO svarīgi, lai organizācijas nezaudētu savu autonomiju un nesaplūst ar finansētāju.

Lai trešais sektors kļūtu par līdzvērtīgu partneri gan valsts, gan privātajam sektoram, tam jākļūst profesionālākam savās darbībās. Vairāk uzmanības nepieciešams pievērst apmācību nodrošinājumam un mērķtiecīgai plānošanai. NVO pārvaldes jomā jāizvairās no lēmumpieņemšanas un izpildinstitūciju saplūšanas vienā institūcijā. Organizācijām jākļūst atvērtākām un jāpaplašina to biedru skaits, lai to pārstāvniecība būtu plašāka. Īpaši svarīgi ir nodrošināt NVO darbības atklātumu, lai novērstu neuzticību no esošo un potenciālo finansētāju un sadarbības partneru puses par līdzekļu izlietojumu.

Būtiski vienoties par terminoloģiju, kas tiek lietota attiecībā uz trešo sektoru. Pirmkārt, ir vērojama lietoto terminu neatbilstība to vispārpieņemtajam saturam. Visbiežāk tas attiecināms uz termina "fonds" lietojumu, tajā skaitā tiesību normās. Otrkārt, lai arī bieži tiek lietots termins "nevalstisks", tas līdz šim netiek definēts nevienā tiesību normā, kā arī dažkārt lietots arī raksturojot biznesa sektoru.

TERMINU SKAIDROJUMI

Atklātais sabiedriskais fonds - sabiedriskas organizācijas, kuras izveido, lai fizisko un juridisko personu ziedoto naudu, kā arī oīs fondu pārējos finansu līdzekļus un mantu izlietotu sabiedrības vajadzībām.

Dāvinājums – tiesisks darījums, ar kuru kāds aiz devības piešķir otram bez atlīdzības kādu mantisku vērtību.

Bezpeļņas organizācija – bezpeļņas apkalpošanai, labdarībai, produkcijas ražošanai vai citiem mērķiem izveidoto organizācija, kuras dalībnieku nolūks nav gūt peļņu.

Biedrība (asociācija) – brīvprātīga personu apvienība, kura nodibina kopīgam mērķim apvienojušies cilvēki (biedri, atbalstītāji, brīvprātīgie) un kurai nav peļņas gūšanas rakstura.

Brīvprātīgais darbs – bezatlīdzības darbs vai pakalpojuma sniegšana, ko veic fiziska persona, nestājoties darba tiesiskajās attiecībās, un kas ir vērsta uz attiecīgās organizācijas, kurā strādā vai sniedz pakalpojumu brīvprātīgais, mērķa sasniegšanu.

Filantropija - distancēta darbība, li risinātu sabiedrības svarīgas, biežāk sociālas problēmas, ziedojot tādas vērtības kā naudas, laiks, zināšanas un citus resursus, nesagaidot par to nekādu atlīdzību.

Korporācija (profesionālā biedrība) – organizācijas, kurās fiziskās personas apvienojas pēc profesiju principa, lai uz kopēju interešu pamata rūpētos par savu profesionālo izaugsmi un radošos spēju izaugsmi, sekmētu savas profesijas prestiža pieaugumu un vērtīgākās pieredzes apgūšanu.

Labdarība – darbība, kura izpaužas kā dāvinājuma izdarīšana bez uzlikuma pretpienākuma nozīmē, vērtību (laika un naudas) ziedošana sabiedriskiem mērķiem, nesagaidot par to jebkādu atlīdzību vai apmaksu.

Mantojums – kopība, kurā ietilpst visa kustamā un nekustamā manta, kā arī citiem atdodamās tiesības un saistības, kas mirušajam vai par mirušu izsludinātam

piederējušas viņa patiesās vai tiesiski pieņemtās nāves laikā. Šajā ziņā mirušo vai par mirušu izsludināto sauc par mantojuma atstājēju.

Mecenātisms – mākslas, zinātnes, sporta, dažādu kultūras pasākumu finansiāla un materiāla atbalstīšana.

Nevalstiskais jeb trešais sektors – apzīmē pilsoniskās sabiedrības organizāciju kopumu (sabiedriskās organizācijas, grupas, kustības u.c.), kuras aktīvi piedalās sabiedriskās aktivitātēs, kas nenes peļņu, bet ir nozīmīgas sabiedrības attīstībai. Trešais sektors darbojas līdzās diviem pirmajiem – valsts un privātajam.

Nevalstiskā organizācija – organizācijas, kuras darbojas pēc brīvprātības un peļņas negūšanas principa (skatīt 4.lpp).

Nodibinājums (fonds) – mantas kopums, kurš nodalīts dibinātāja noteikta mērķa sasniegšanai, kam nav peļņas gūšanas rakstura.

Pilsoniskā sabiedrība – pilsoņu sabiedriskās pašorganizēšanās sistēma, kas rodas un funkcionē ārpus valsts varas institūtiem, kas pilsoniskās pašdarbības ceļā pati nokārto sabiedrības pārvaldīšanas jautājumus un efektīvi kontrolē valsts varu.

Politiskās partijas – organizācijas, kuras nodibina ne mazāk kā 200 Latvijas pilsoņi, lai uz politisko mērķu kopības pamata veiktu politisko darbību, piedalītos vēlēšanu kampaņā, izvirzītu deputātu kandidātus, vadītu deputātu darbību Saeimā un pašvaldībās un ar deputātu starpniecību īstenotu savu programmu, kā arī iesaistītos valsts pārvaldes institūciju izveidē.

Sabiedriska organizācija - vairāku fizisku vai juridisku personu uz brīvprātības pamata izveidota kopīga vadības institūcija, lai savstarpēji koordinētu darbību un sasniegtu statūtos noteiktos mērķus, kam nav peļņas gūšanas, kā arī saimnieciskas darbības nolūks un raksturs.

Sabiedriska labuma organizācijas – organizācijas, kuru galvenais uzdevums ir visai sabiedrībai svarīgu mērķu sasniegšana, nodrošināt sabiedriska labuma pakalpojumus, darbības, aptverot ne tikai savas organizācijas biedrus un viņu intereses.

Sabiedriska labuma darbība – darbība, kuru veic ar mērķi uzlabot sabiedrības vai tās atsevišķu sliktākā stāvoklī esošu indivīdu vai grupu garīgo un fizisko labklājību.

Savstarpēja labuma organizācijas - tādas, kuru galvenais mērķis ir kalpot to biedru interesēm. Tādas organizācijas rodas, piemēram, apvienojoties vienas profesijas, sociālā statusa vai vecuma cilvēkiem, un to mērķis nav kalpot vispārējam labumam.

Sponsors – organizācija, uzņēmums vai privātpersona, sniedz finansiālu vai mantisku atbalstu, gaidot, ka par to kaut kādā veidā uzzinās sabiedrība.

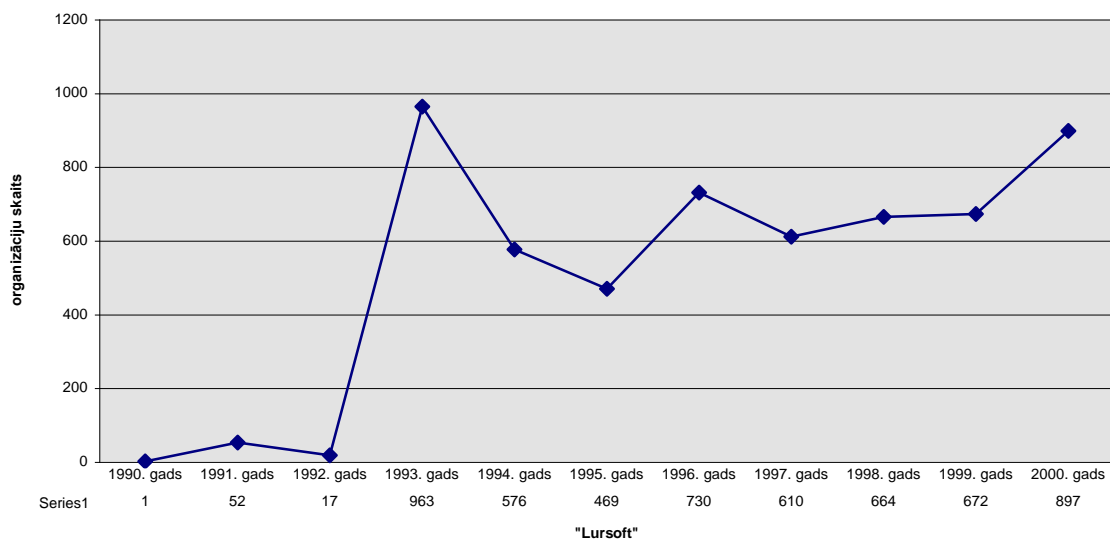
Uzņēmējdarbība – ilgstoša vai sistemātiska ekonomiskā darbība un kapitāla ieguldīšana, kas vērsta uz preču ražošanu, realizāciju, darbu izpildi, tirdzniecību, pakalpojumu sniegšanu nolūkā iegūt peļņu.

Uzņēmējsabiedrība – fizisko vai juridisko personu apvienība uzņēmējdarbības veikšanai.

Ziedojums – manta vai finansiālie līdzekļi, kurus persona bez atlīdzības, pamatojoties uz līgumu, nodod sabiedriskā labuma organizācijai statūtos noteikto mērķu sasniegšanai bez pretpienākuma veikt darbības, kurām ir atlīdzības raksturs.

GALVENIE PĒTĪJUMĀ IZMANTOTIE DATI

1. Sabiedrisko organizāciju dibināšanas dinamika (1990 – 1999)

2. Sabiedrisko organizāciju sadalījums pa tiem

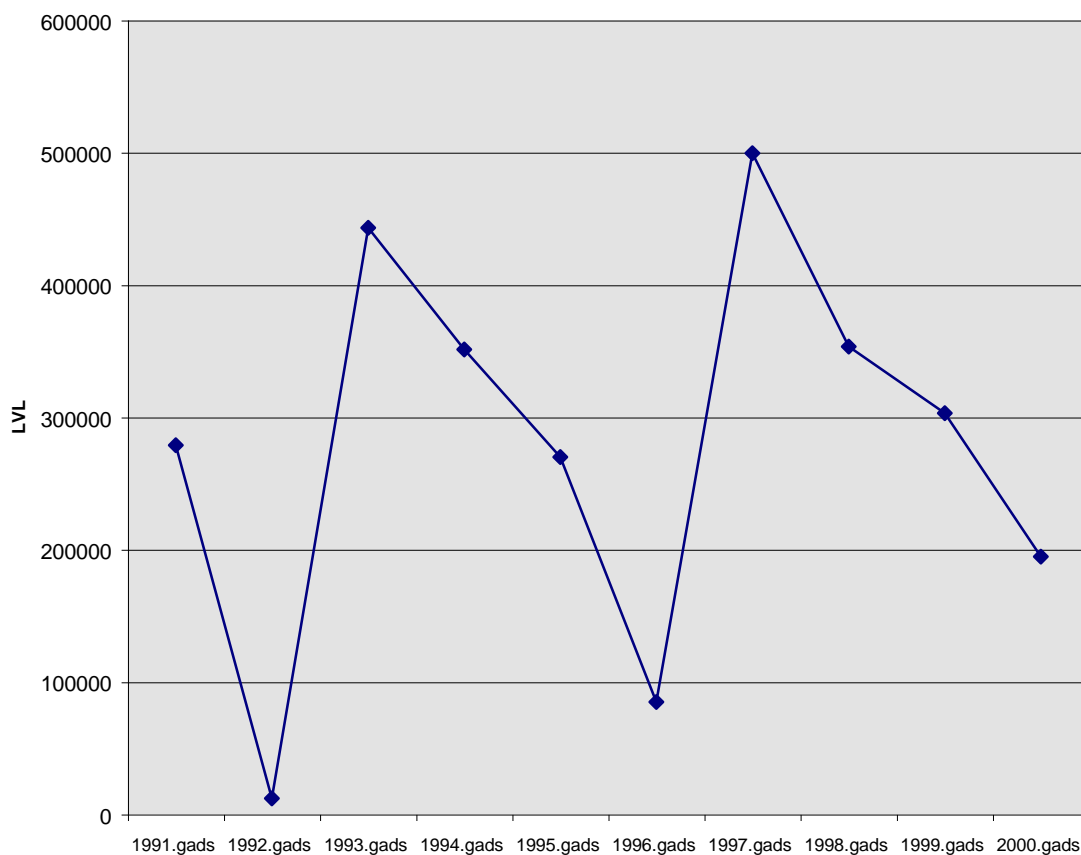
Organizācijas tips	Skaitis
Sabiedriskā organizācija	3733
Sporta sabiedriskā organizācija	1112
ATKLĀTAIS SABIEDRISKAIS FONDS	879
Arodbiedrība	123
Korporācija (profesionālā biedrība)	98
Sporta sabiedrisko organizāciju apvienība	81
Politiska organizācija (partija)	56
Sabiedrisko organizāciju apvienība	41
Profesionālā radošā organizācija	14

3. Sabiedrisko organizāciju dibinātāji sadalījumā pa tiem

DIBINĀTĀJU TIPS	Skaitis
Fiziska persona	139858
Uzņēmēj sabiedrība	7312
Sabiedriska organizācija	1654
Pašvaldība	732
Valsts iestāde	416
Fizisku personu grupa	160
Universitāte (akadēmija)	150
Pašvaldības iestāde	60
Arodbiedrība	54
Reliģiska organizācija	48
Politiska organizācija	34
Ministrija	14

"Lursoft"

4. Sabiedrisko organizāciju ieguldījumi uzņēmēj sabiedrībās

"Lursoft"

5. Sabiedrisko organizāciju sadalījums pa rajoniem

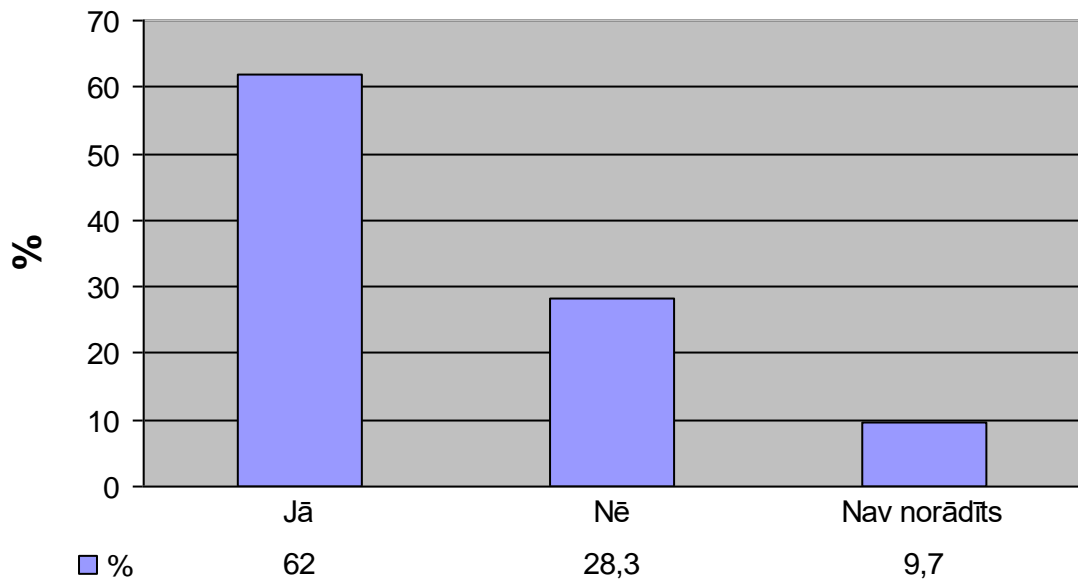
RAJONS	Skaitis
Rīgas rajons	3875
Liepājas rajons	288
Daugavpils rajons	199
Jelgavas rajons	184
Valmieras rajons	146
Cēsu rajons	136
Ventspils rajons	133
Talsu rajons	129
Rēzeknes rajons	126
Ogres rajons	115
Kuldīgas rajons	98
Tukuma rajons	85
Limbažu rajons	77
Madonas rajons	75
Alūksnes rajons	71
Bauskas rajons	68
Preiļu rajons	65
Valkas rajons	65
Aizkraukles rajons	63
Saldus rajons	57
Jēkabpils rajons	53
Krāslavas rajons	44
Dobeles rajons	41
Balvu rajons	32
Gulbenes rajons	22
Ludzas rajons	19

"Lursoft"

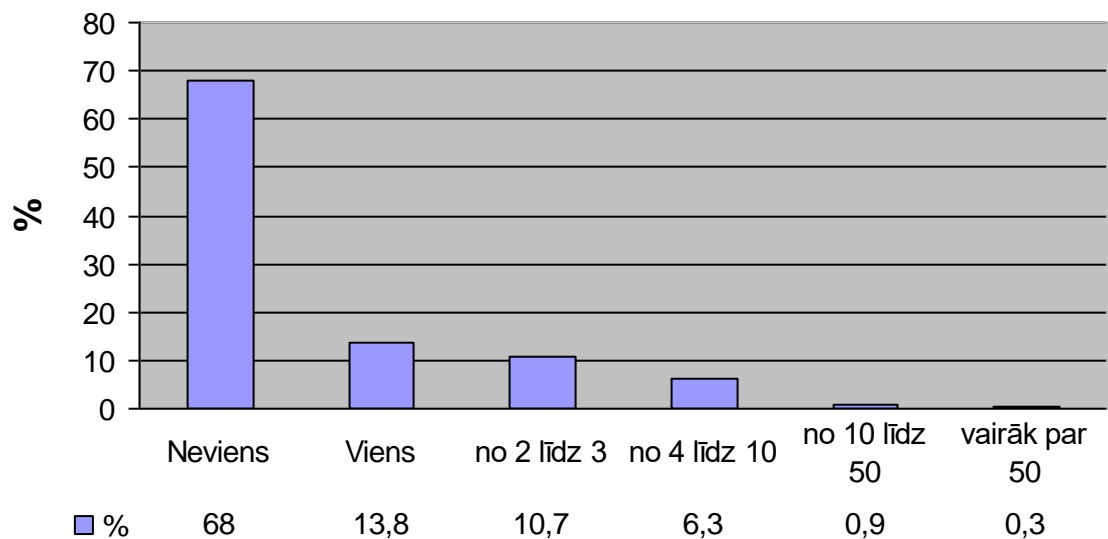
6. Sabiedrisko organizāciju dibinātāju sadalījums pēc to valstīm

VALSTS	Skaitis
Latvija	78386
Krievija	83
ASV	72
Vācija	47
Igaunija	39
Lietuva	29
Zviedrija	25
Norvēģija	24
Lielbritānija	21
Indija	18
Francija	17
Kīna	16
Ukraina	13
Libāna	12
Kanāda	11
Dānija	9
Beļģija	8
Itālija	8
Šveice	7
Moldova	6
Somija	6
Austrija	5
Armēnija	4
Austrālija	4
Baltkrievija	4
Izraēla	3
Uzbekistāna	3
Alžīrija	2
Bulgārija	2
Gruzija	2
Nīderlande	2
Polija	2
Ungārija	2
Čehija	2
Azerbaidžāna	1
Brazīlija	1
Džērsija	1
Japāna	1
Jordānija	1
Kaimanu Salas	1
Kazahstāna	1
Koreja	1
Peru	1
Rumānija	1
Slovākija	1
Īrija	1

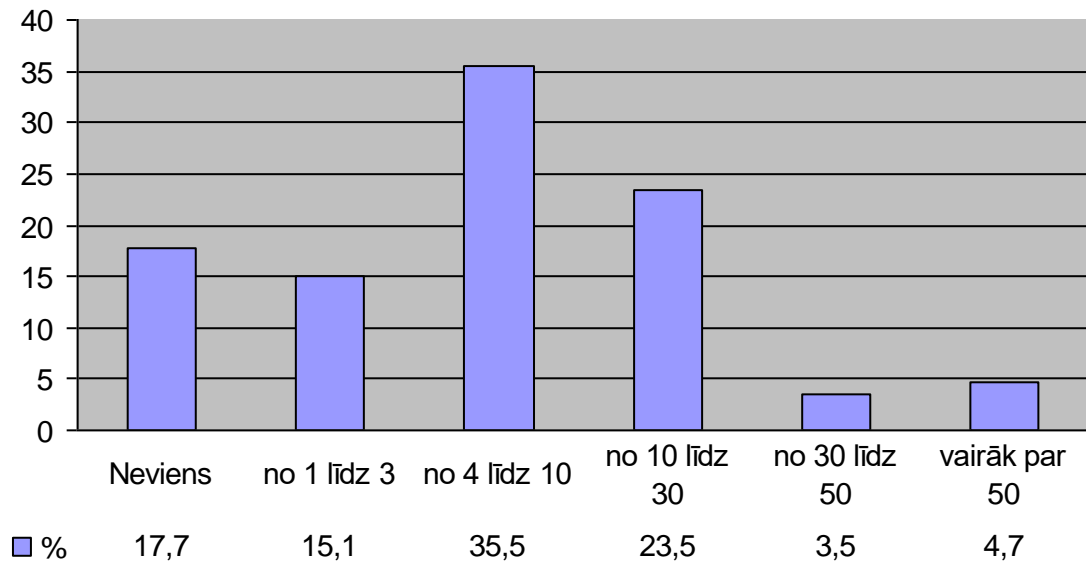
7. Vai organizācijas faktiskā adrese sakrīt ar juridisko adresi?

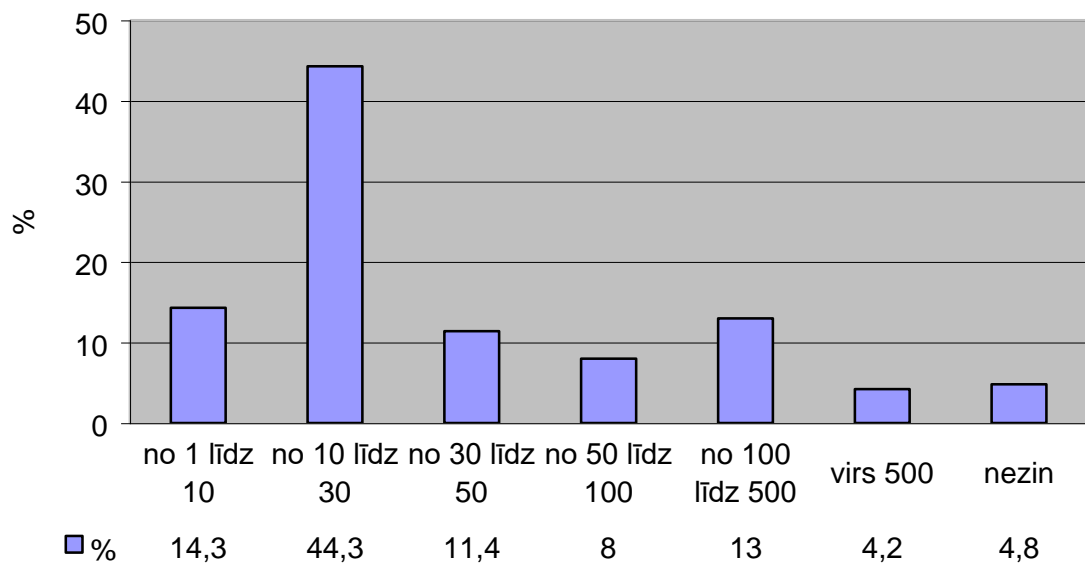
8. Algoto darbinieku skaits nevalstiskajās organizācijās

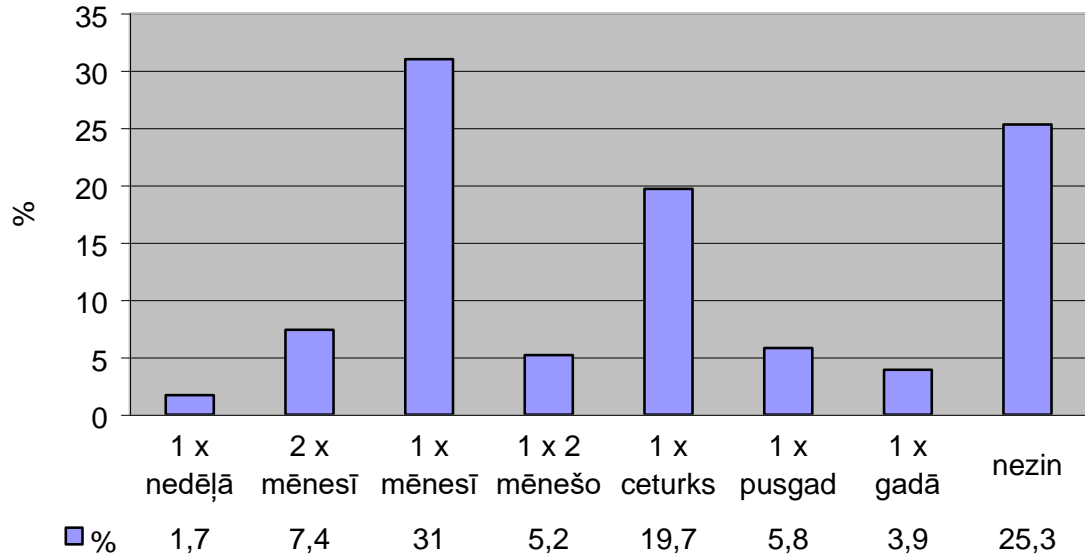
9. Brīvprātīgo skaits nevalstiskajās organizācijās

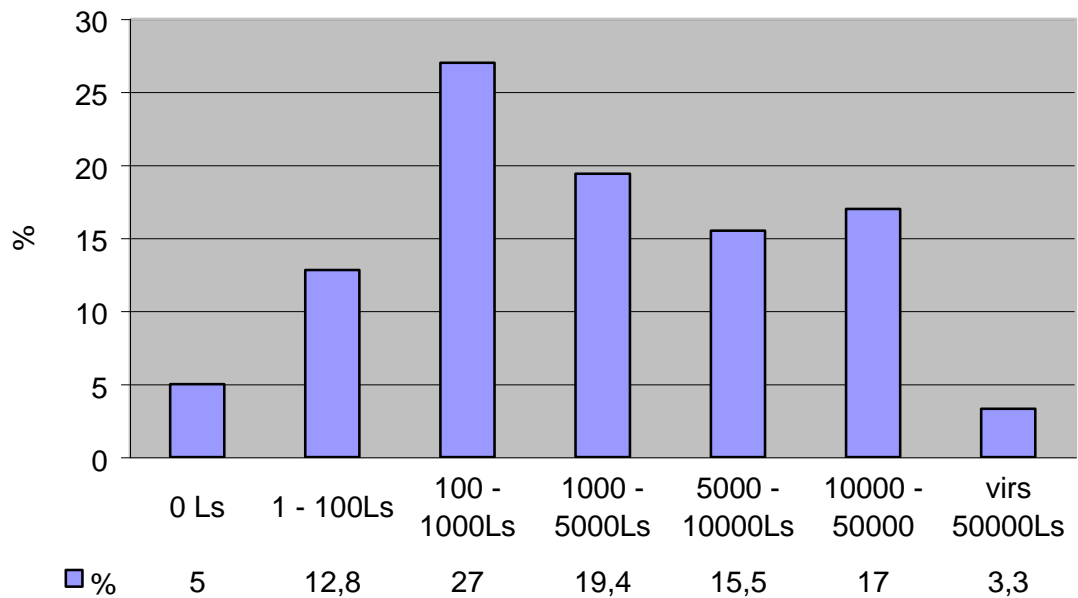
10. Biedru skaits nevalstiskajās organizācijās

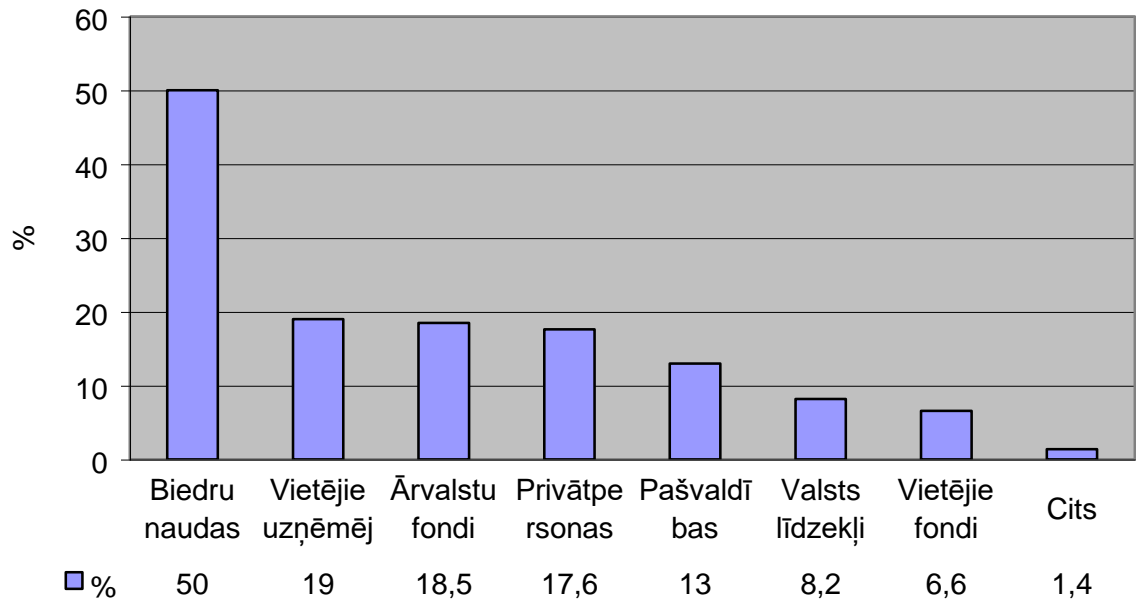
11.Valdes sēžu biežums nevalstiskajās organizācijās

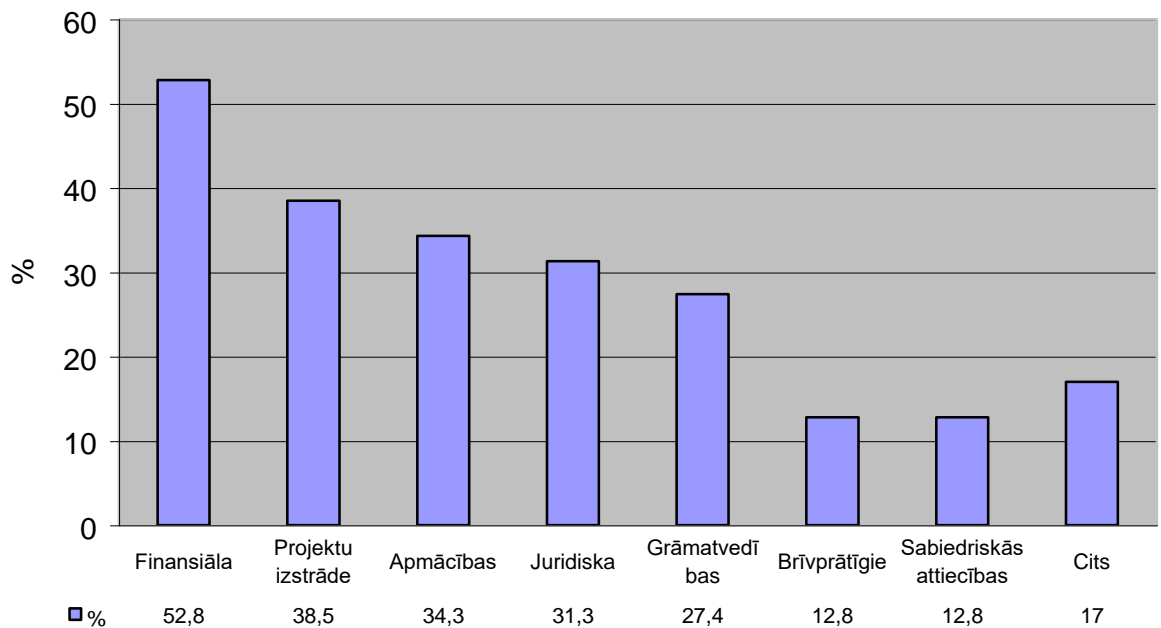
12. NVO budžetu lielums 1999.gadā

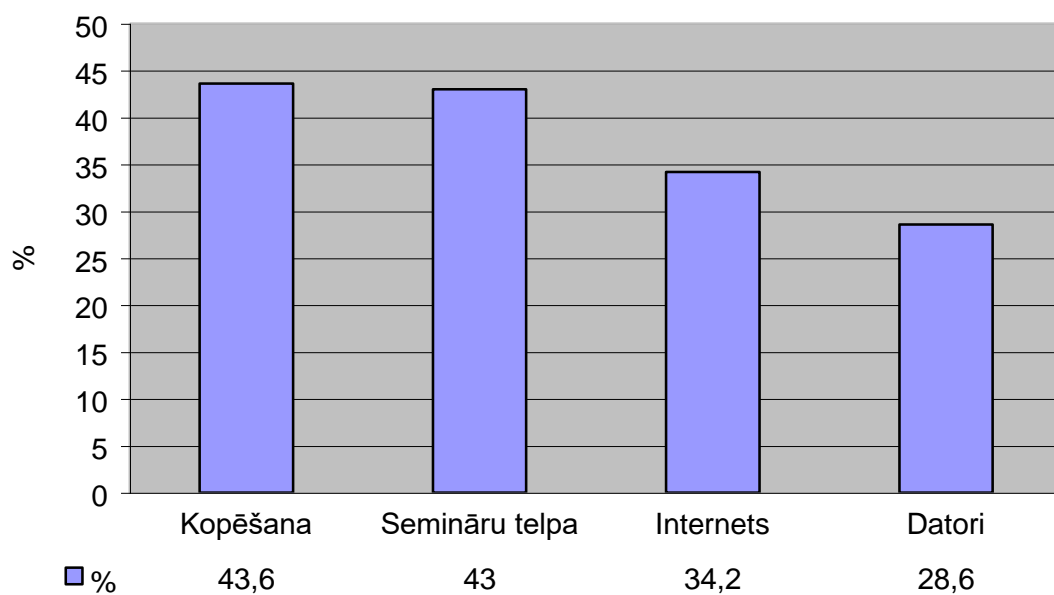
12. Nevalstisko organizāciju finansējumu avoti 1999.gadā

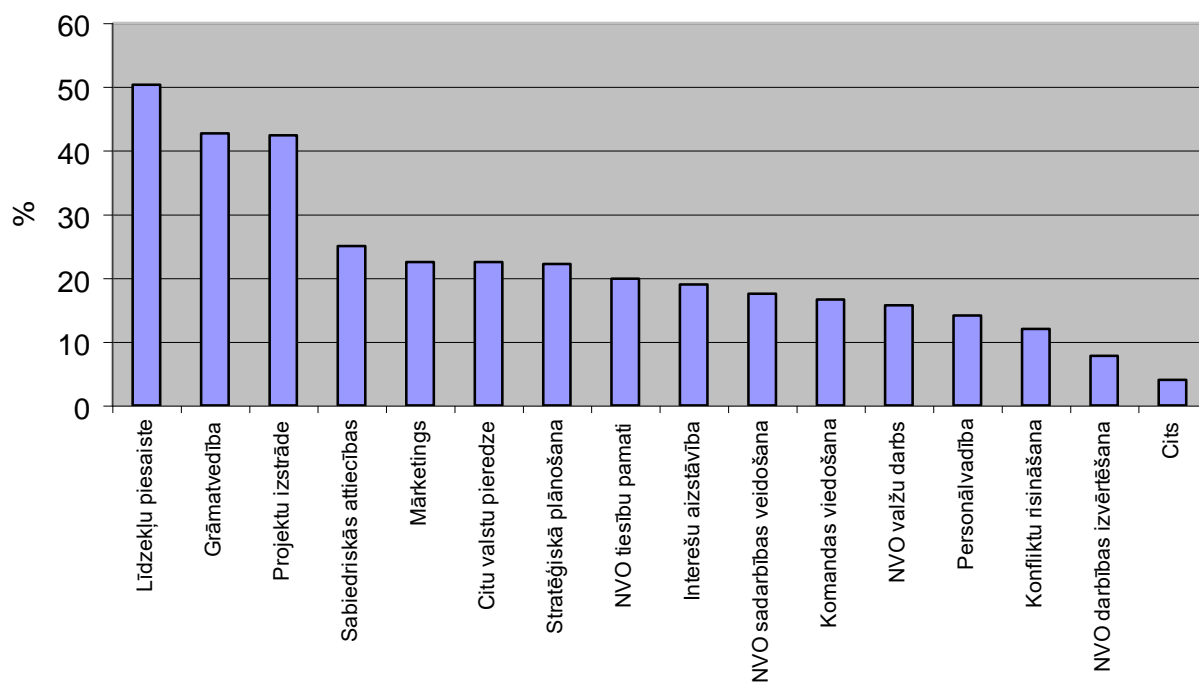
13. Kāda veida palīdzība nepieciešama nevalstiskajām organizācijām

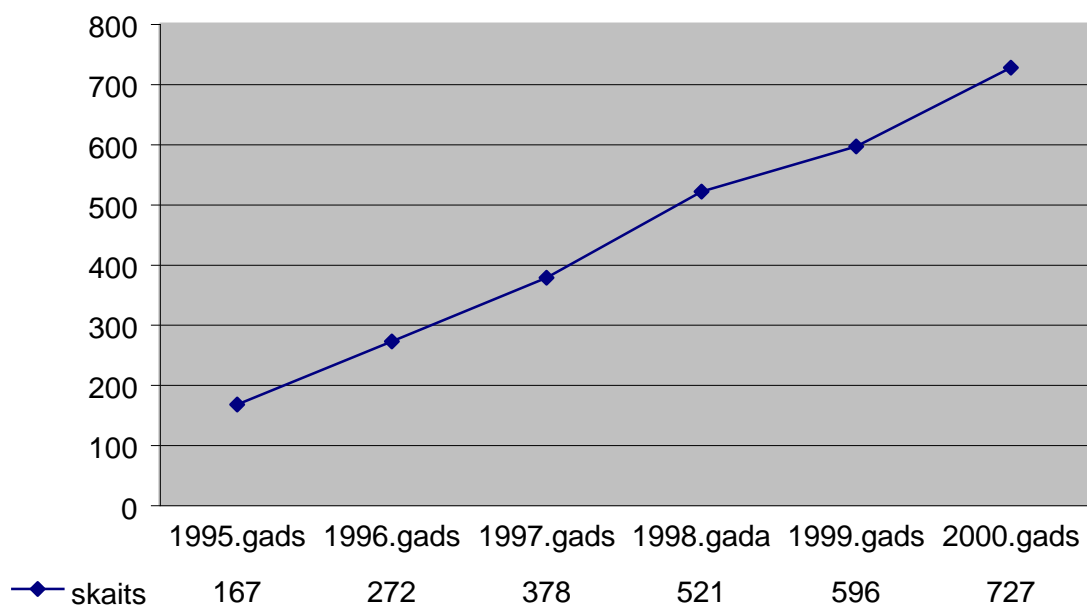
14. Nepieciešamība pēc NVO Centra tehniskos pakalpojumiem 2000.gadā

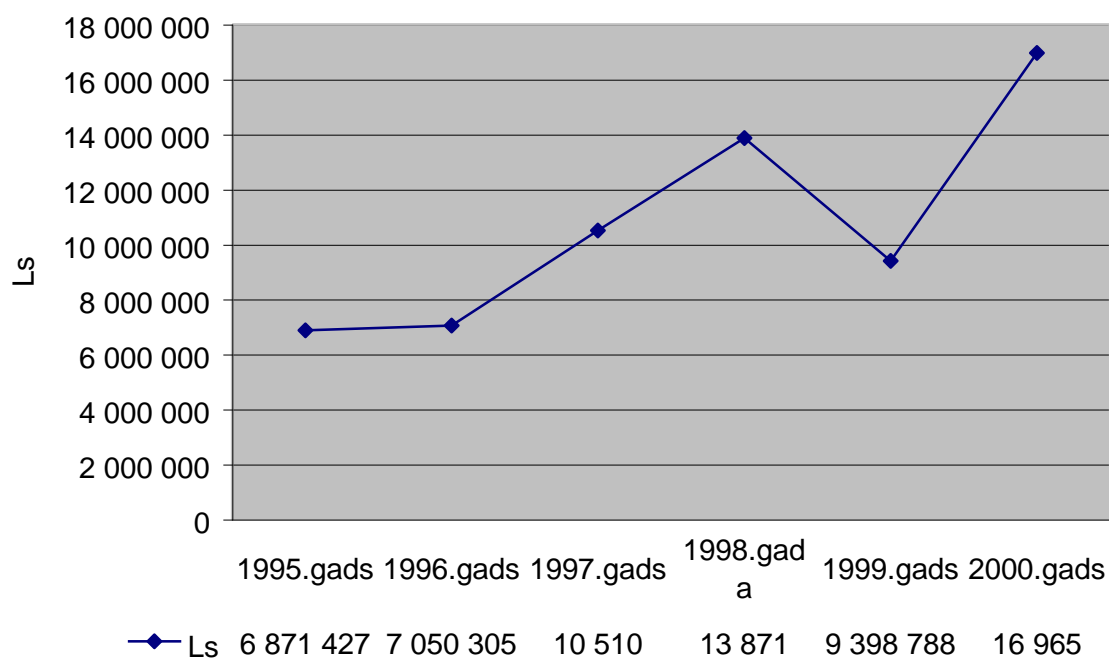
15. Par kādām tēma nevalstiskajām organizācijām nepieciešamas apmācības

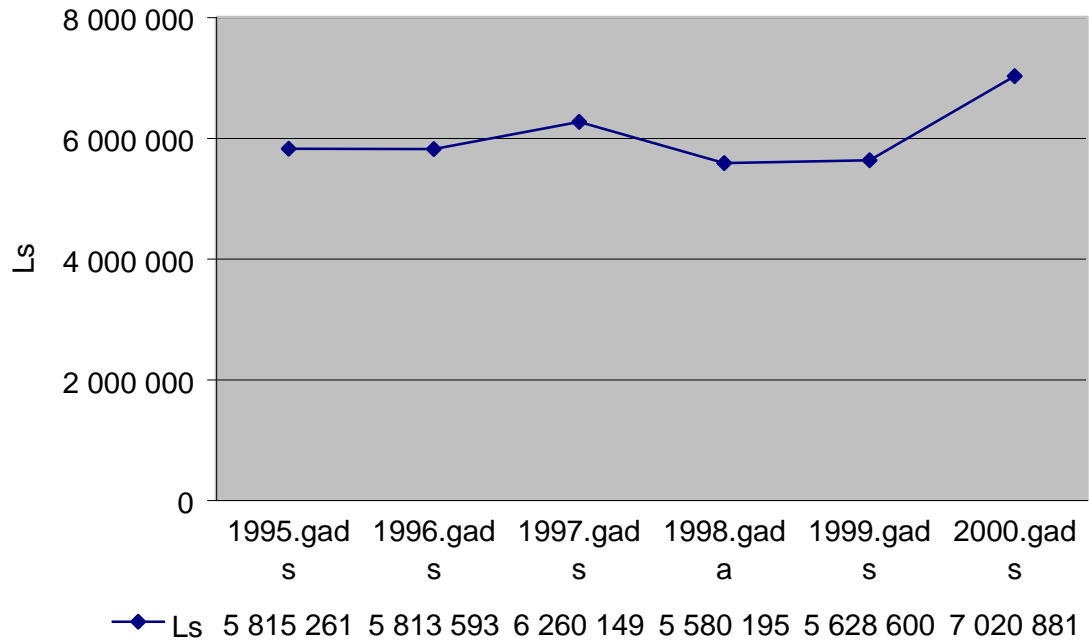
16. Sabiedriskajām un reliģiskajām organizācijām izsniegto atļauju skaits saņemt ziedojumus, ziedotājiem saņemot uzņēmuma ienākuma nodokļa atlaidi

17. Summas, kādas ziedojumu veidā saņēmušas sabiedriskās un reliģiskās organizācijas, kurām izsniegtas atļaujas saņemt ziedojumus, ziedotājiem saņemot uzņēmuma ienākuma nodokļa atlaidi

18. Uzņēmumu ienākuma atlaižu kopējā summa par ziedojumiem

NEVALSTISKO ORGANIZĀCIJU CENTRS

B/O SIA Nevalstisko organizāciju centrs ir dibināts 1996.gadā kā nevalstiska organizācija ar mērķi sniegt atbalstu visam trešajam sektoram kopumā. Centrs Latvijā bija pirmā šāda veida organizācija un visu šo gadu laikā ir saglabājis savu unikalitāti, sniedzot pakalpojumus jebkurai NVO un interešu grupām, kuras vēlas kļūt par NVO, kā arī plašākai sabiedrībai.

Nevalstisko organizāciju centra mērķis ir kalpot par III. sektora balstu, aizstāvi, finansu un citu resursu mobilizētāju no Latvijas un ārvalstīm, lai nostiprinātu NVO darbību un ilgtspējīgu attīstību.

No tehnisko un pamatinformācijas pakalpojumu sniedzēja Centrs ir izveidojies par sektora konsultantu, finansu un citu resursu mobilizētāju visam sektoram, kā arī uzsācis aktīvu lobbija darbu valsts institūcijās, lai būtiski uzlabotu NVO darbības vidi. NVO Centrs ir vienīgā nacionālā organizācija, kas par savu mērķi ir izvirzījis būt par resursu citām Latvijas nevalstiskajām organizācijām.

Centram ir četri konkrēti darbības virzieni Latvijas NVO sektora ilgtspējīgas attīstības veicināšanai:

- aktuālās informācijas apkopošana un izplatīšana III. sektoram, kā arī par to;
- konsultāciju un izglītojošu pasākumu organizēšana par NVO aktuālām tēmām;
- līdzekļu piesaiste dotāciju piešķiršanai organizācijām un to darbības veicināšanai;
- filantropijas attīstība Latvijā veicinot izpratni un tuvinot NVO ar valsts un privātajiem sektoriem.

Informācija. NVO Centram ir ilglaicīga pieredze un kompetence, darbojoties kā vienīgajam tik plaša mēroga informācijas avotam trešajam sektoram un par to. Centrs ir vieta, kur tiek apkopota informācija par Latvijas NVO un to darbību, ir pieejama visplašākā specializētā literatūra par NVO un, kas ir ne mazāk svarīgi, vienkopus tiek apkopota informācija par dažādu finansu donoru piedāvājumu nevalstiskajām organizācijām. Latvijā nav līdzvērtīga informācijas centra par trešo sektoru, ko vienlīdz iespējams izmantot gan pašām NVO, gan valsts un pašvaldību

institūcijām, gan privātajam sektoram. Paredzams, ka arī tuvākajā nākotnē NVO Centrs ne tikai saglabās, bet arī attīstīs šo pozīciju.

Izglītība. Tradicionāls, bet joprojām aktuāls darbības virziens ir pierādīties konsultāciju un izglītības piedāvājums sektoram. Specifiskās zināšanas, kuras nepieciešamas sekmīgai darbībai trešajā sektorā, nepiedāvā neviena valsts vai privāta izglītības iestāde. Tas saistīts gan ar sektora ne visai augsto maksātspēju, gan darbības jomu. Centrs piedāvā pamatzināšanas jaunām NVO, zināšanas un prasmes pieredzējušām un profesionālām NVO, uz konkrētām NVO vajadzībām balstītas zināšanas un prasmes caur individuālu apmācību un konsultāciju, kā arī tematiskās/ sfēru apmācības. Jauni piedāvājumi sektoram tiek balstīti uz rūpīgiem pētījumiem un vajadzību analīzi.

Dotācijas. Savas darbības četros gados Centrs ir ieguvis Latvijas apstākļiem unikālu pieredzi dažādu ārvalstu finansējumu administrēšanā un dotāciju piešķiršanā trešajam sektoram, kam nav līdzīgu precedentu citu nevalstisko organizāciju vidū. Ārvalstu donori ir parādījuši uzticību Centram, nododot savu līdzekļu sadali sektoram. Tas lielā mērā ir pateicoties arī tam, ka Centrs var nodrošināt visplašāko informāciju par sektora vajadzībām un spēj piedāvāt kompleksu pieeju organizāciju atbalstam. Mērķtiecīgi darbojoties, Centrs cer arī nākotnē piesaistīt līdzekļus no dažādiem donoriem NVO dotācijām un saskata to kā būtisku jomu NVO sektora ilgtspējības nodrošināšanai.

Filantropija un attīstība. Ceturtais virziens, ko Centrs ir izvirzījis par galveno prioritāti un patreiz būtiskāko trešā sektora ilgtspējīgai attīstībai, ir vietējās filantropijas attīstība un NVO darbībai labvēlīgas likumdošanas vides nodrošināšana. Tam pamatā ir iemesls, ka tieši pagājušais gads ir iezīmējis kā vairāku ārvalstu donoru aktivitāšu samazināšanos Latvijā. Ar katru nākamo gadu šī tendence pastiprināsies apdraudot trešā sektora stabilitāti, jo līdz šim sektors 80% no finansējuma ir saņēmis no ārvalstu donoriem. Savukārt, ar NVO darbību saistītā likumdošana (arī tā, kas varētu veicināt vietējo filantropiju) neatbilst rietumu demokrātijas standartiem un nav vērsta uz trešā sektora attīstību.